

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Кафедра історії та політичної теорії

Кочергін Ігор Олександрович

КРАЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник
для студентів усіх напрямів підготовки

Дніпропетровськ
2015

ЗМІСТ

Тема 1. Головні характеристики Придніпровського краю	3
Базові поняття та задачі курсу	3
Загальна характеристика краю	4
Природні ознаки	5
Адміністративно-територіальний поділ	7
Тема 2. Пам'ятки природи Придніпров'я	8
Клімат, геологічна будова, надра	8
Ґрунти, тваринний і рослинний світ	9
Чинники зміни ландшафту та екології краю	10
Природні заповідники	10
Тема 3. Ономастика Придніпров'я	15
Топоніми, антропоніми, гідроніми	15
Офіційні і народні назви	16
Адміністративне районування	20
Лекція 4. Історико-культурні процеси Придніпров'я	22
Пам'ятні історичні події від давнини до сьогодення	22
Урбанізація регіону	29
Історико-архітектурні пам'ятки	30
Пам'ятки археології	34
Образотворче мистецтво	35
Лекція 5. Видатні діячі Придніпров'я	37
Діячі науки, освіти і мистецтва	37
Громадські діячі	42
Література до курсу	46

Тема 1. Головні характеристики Придніпровського краю

Питання до теми:

1. Базові поняття та задачі курсу
2. Загальна характеристика краю
3. Природні ознаки
4. Адміністративно-територіальний поділ

1. Базові поняття та задачі курсу

В останнє десятиліття в Україні **краєзнавство** набуло неабиякої ваги. Про це свідчить ціла низка офіційних документів, як то: Указ Президента України від 23.01.2001 р. «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху», Постанова Кабінету Міністрів №789 від 10.06.2002 р. «Про затвердження програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року»¹ і, нарешті, Постанова Кабінету Міністрів №908 від 16.10.2008 р. «Про надання Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу Національної»².

Активізація уваги до краєзнавчого руху і краєзнавчих досліджень сприяє розвитку гуманітарної складової в системі середньої та вищої освіти. Вивчення своєї батьківщини, а краєзнавство власне цим і займається, призводить до стимуляції патріотичних почуттів. Я.В. Верменич вважає, що: «Необхідність уважного дослідження історичних регіонів як певної цілісності зумовлена потребами деталізації історичного процесу, виявлення регіональних особливостей і чинників ... саме на дослідженні «малої батьківщини» здебільшого ґрунтуються патріотичні почуття»³.

Схожою є думка О.Д. Бардаша, який стверджує, що зв'язок патріотичного виховання з краєзнавством є незаперечним. На його переконання, «однією з ознак патріотизму є виховання любові та шанобливого ставлення до рідної землі, її історії. Важливим є допомогти молоді оволодіти знаннями про природу та шляхи її охорони, формувати відповідальність за збереження, примноження й розумне використання»⁴.

Безпосередній і безумовний вплив на формування вказаних вище чинників має предмет «Краєзнавство». Географ О.С. Барков запропонував наступне визначення цього терміну: «Краєзнавство – різнобічне вивчення порівняно невеликої території (а іноді й всієї області, краю) ... має задачею вивчення географії, історії, етнографії, геології, корисних копалин, господарства і таке інше»⁵.

В «Енциклопедія українознавства», виданої за редакції професора В. Кубійовича термін «краєзнавство» має наступне тлумачення: «...сукупність

¹ III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – С.112-113

² IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України (28 жовтня 2008 року). Матеріали та документи. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2009. – С.5.

³ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні // Український історичний журнал. –2001. – №6. – С.14.

⁴ Бардаш О.Д. Місце краєзнавства у навчально-виховному процесі на історичних факультетах вузів України / О.Д. Божко // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет ім. Г.Сковороди. – Харків: Планет-Прінт, 2009. – Вип.34. – С. 201.

⁵ Барков А.С. Словарь-справочник по физической географии. Пособие для учителей географии / А.С. Барков. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958. – С. 144.

інформації про якусь країну з погляду географії, природи, історії, етнографії, народного господарства тощо»⁶.

На нинішньому етапі розвитку краєзнавства, на думку більшості українських фахівців, більш точним є таке визначення: **Краєзнавство** – це комплексне, наукове і всебічне вивчення певної території та популяризація і використання цього пізнання з метою наближення життя до науки, це – засіб навчання і виховання національно-свідомих громадян.

На думку академіка П.Т. Тронька, «краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом в сфері матеріальної та духовної культури»⁷. Тобто, краєзнавство напряду пов'язане зі збереженням історичної спадщини, оскільки навколо нього концентрується реальна суспільна енергія багатьох ентузіастів⁸.

В межах представленого курсу буде вивчатися **Придніпровський регіон**. Придніпров'я – географічна область, яка лежить обабіч р. Дніпро в межах Придніпровської височини (правий берег Дніпра) і низовини (лівий берег Дніпра). В останнє десятиліття серед дніпропетровських дослідників (істориків, етнографів, археологів, географів, геологів та інших) прийнято локалізувати Придніпров'я в межах кордонів сучасної Дніпропетровської області.

До задач курсу відносить вивчення природно-географічних умов, адміністративно-територіального устрою, особливостей економічного розвитку, історії та біографій відомих діячів Дніпропетровщини.

2. Загальна характеристика краю

Дніпропетровщина – типовий європейський регіон. За природно-географічним положенням і значенням її можна порівняти з відомими європейськими регіонами Рур (Німеччина), Валлонія (Бельгія), Верхня Сілезія (Польща) – за розвитком чорної металургії; Лотарингія (Франція) – за запасами залізної руди; Жиронда (Франція) – за розвитком військово-промислового комплексу; Верхня Гаронна (Франція) – за ракетно-космічним комплексом.

Дніпропетровська область створена 27 листопада 1932 р. Площа 31,9 тис. км². (5,3% території України).

На 1 вересня 2015 р., кількість мешканців складало 3261,9 тис.⁹

Загальна протяжність кордонів області – 1465 км.

Межує: зі сходу – Донецька область, з півдня – Запорізька і Херсонська області, із заходу – Миколаївська і Кіровоградська області, з півночі – Полтавська і Харківська області.

Дніпропетровська область більша за такі європейські країни: Ватикан, Монако, Сан-Марино, Ліхтенштейн, Мальта, Андорра, Люксембург,

⁶ Енциклопедія українознавства / Під заг. ред. В. Кубійовича. –К.: Глобус, 1996. – Т.3. – С.1159.

⁷ Тронько П.Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень. Досвід, проблеми, перспективи / П.Т. Тронько. – К., 2001. – С. 6.

⁸ Тронько П.Т. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку / П.Т. Тронько // Український історичний журнал. – 2004. – №4. – С. 84.

⁹ Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/ds/2015/ds1_m08.pdf

Чорногорія, Словенія, Македонія, Албанія. Трохи менша за Молдову, Швейцарію та Нідерланди.

Річка Дніпро ділить Дніпропетровщину на дві половини: правий берег входить до складу так званого Українського кристалічного щита (Запорізька гряда), який тягнеться на 1000 км від р. Горинь до Азовського моря; лівий берег є складовою частиною Дніпровсько-Донецької западини. Південь області лежить в так званій Причорноморській западині.

В регіоні чотири великі басейни корисних копалин: Криворізький залізорудний, Західно-Донецький кам'яновугільний, Нікопольський марганцеворудний, Дніпровський буровугільний.

Придніпров'я має давні традиції демократії. З кінця XVI ст. – до кінця XVIII ст. на території області існувало п'ять з восьми Запорозьких Січей: Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортомлицька, Підпільненська.

3. *Природні та техногенні ознаки*

Дніпропетровська область розташована в південно-східній частині України, у басейні середньої та нижньої течії Дніпра. Як і більша частина України, область розташована на південному заході Східноєвропейської платформи і являє собою хвилясту рівнину висотою 100–200 м над рівнем моря.

Водосховища: Дніпродзержинське, Каховське, Дніпровське.

На водосховища припадає 11,5% (168 км) довжини кордону області.

Найбільші річки¹⁰: Дніпро (довжина по області 261 км), Інгулець, Саксагань, Домоткань, Самоткань, Базавлук, Мокра Сура – правий берег; Самара, Оріль, Кільчень, Вовча – лівий берег

Координати крайніх точок території області: північна – с. Степанівка (Магдалинівський район), південна – с. Аннівка (Широківський район), західна – с. Розівка (Широківський район), східна – с. Новопідгороне (Межівський район).

Дніпропетровська область є унікальною за розмаїттям і запасами корисних копалин. Виявлено 302 родовища і близько 950 рудопроявів, видобувається 39 видів мінеральної сировини. *Титаній* і *цирконій* видобувають в Придніпровській титаноносній провінції, *уранові руди* – Жовторіченському і Першотравенському родовищах, *боксити* (руди алюмінію) – високопільському та нікопольському, *золото* – Сергіївське родовище і Балка Золота в Солонянському районі, *нікель* та *молібден* – Сухохутірське родовище, *кам'яне* та *буре вугілля*, *нафта*, *газ*, *талько-магнезит* – Правдинське родовище, *каолін* – Просянівське, *граніти* – Токівське, Кудашівське, Болтишівське, 18 родовищ мінеральних, лікувальних, лікувально-столових і столових вод – Царичанська, Новомосковська.

Промисловість Дніпропетровщини охоплює базові галузі: чорну і кольорову металургію, хімічну та нафтохімічну машино- і приладобудування, легку, харчову та переробну. Наукоємні: ракетно-космічна, машинобудування,

¹⁰ Всього в області протікає 291 річка

електротехнічна, приладобудівна та інструментальна, виробництво засобів зв'язку. Електростанції: теплові (Придніпровська (1954), Дніпродзержинська, Криворізька; гідроелектростанція (Дніпродзержинська).

Металургійні підприємства Дніпропетровщини

Місто	Назва підприємства	Дата заснування
Дніпропетровськ	Нижньодніпровський трубопрокатний ім. К.Лібкнехта	1909 р.
Дніпропетровськ	Металургійний завод EVRAZ ім. Г.Петровського	1887 р.
Дніпропетровськ	Дніпропетровський трубний завод	1889 р.
Дніпропетровськ	Інтерпайп-сталь	2012 р.
Кривий Ріг	Мітал Стіл Кривий Ріг (Криворіжсталь)	1934 р.
Кривий Ріг	Центральний гірничозбагачувальний комбінат	1961 р.
Кривий Ріг	Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат	1965 р.
Нікополь	Нікопольський південнотрубний завод	1947 р.
Нікополь	Нікопольський завод феросплавів	1966 р.
Дніпродзержинськ	Дніпровський металургійний комбінат ім. Ф. Дзержинського	1889 р.
Новомосковськ	Новомосковський трубний завод	1935 р.
Вільногірськ	Вільногірський гірничо-металургійний комбінат	1956 р.

Заводи хімічної промисловості

Місто	Назва підприємства	Дата заснування
Дніпропетровськ	Дніпрошина	1961 р.
Дніпропетровськ	Дніпропетровський лакофарбовий завод	1994 р.
Дніпропетровськ	Дніпрококс	1929 р.
Дніпродзержинськ	ДніпроАЗОТ	1938 р.
Дніпродзержинськ	Баглійкокс	1995 р.
Кривий Ріг	Суриковий завод	1938 р.
Павлоград	Павлоградський хімічний завод	1929 р.

Машинобудівні підприємства Дніпропетровщини

Місто	Назва підприємства	Дата заснування
Дніпропетровськ	Південний машинобудівний завод	1944 р.
Дніпропетровськ	Дніпропетровський комбайновий завод	1895 р.
Дніпропетровськ	Дніпропетровський електровозобудівний завод	1937 р.
Дніпропетровськ	Дніпровський машинобудівний завод	1952 р.
Дніпропетровськ	Дніпропетровський акумуляторний завод «ІСТА»	1995 р.
Дніпропетровськ	Дніпроважмаш	1914 р.
Дніпропетровськ	Агрегатний завод	1926 р.
Дніпропетровськ	Завод «Дніпропрес»	1955 р.
Дніпропетровськ	Дніпротяжпапірмаш	1916 р.
Дніпродзержинськ	Дніпровагонмаш	1926 р.
Кривий Ріг	Криворізький завод гірничого обладнання	1892 р.
Кривий Ріг	Трансмаш	1996 р.
Кривий Ріг	Турбінний завод «Констар»	1976 р.
Павлоград	Павлоградхіммаш	1878 р.
Славгород (Синельниковський район)	Славгородський арматурний завод	1926 р.
Жовті води	Східний гірничо-збагачувальний комбінат	1951 р.

Дніпропетровська область розташована в атлантико-кліматичній зоні поміркованих широт. Клімат помірно-континентальний.

Флора Дніпропетровщини нараховує 1 700 видів судинних рослин (34% флори України), 260 рослин рідкісних. Ліси займають лише 3,5% території: заплавні ліси Самари, Орелі, Дніпра, Вовчої; байрачні ліси. Лісові масиви: Самарський бір, Дібрівський ліс, Новомосковський бір, Червоний бір.

Фауна в цілому є типовою для степової зони – 69 видів ссавців, 246 видів птахів, 12 видів плазунів, 10 видів земноводних, 59 видів риб.

Заповідна зона (на 1.01.2014 р.) налічує 172 об'єкти загальною площею 89 718,55 га: 1 природний заповідник (Дніпровсько-Орільський заповідник, створений 15.03.1990 р.); 101 природний заказник (Кільченський, Приорільський, Інгулецький степ, Мар'їн Гай, Дібрівський, Грабівський, Булахівський лиман тощо); 52 пам'ятки природи (урочище Лелія, скелі МОДРу, Павлівський ліс, В'язівські вікові дуби тощо); 3 заповідні урочища (гора Калитва, балка Крутенька, Горіховий сад); 3 ботанічні сади; 11 парків садово-паркового мистецтва; 1 дендропарк Саксагань.

4. Адміністративно-територіальний поділ

В адміністративно-територіальному відношенні ділиться на 22 райони

Апостолівський	Нікопольський	Солонянський
Васильківський	Новомосковський	Софіївський
Верхньодніпровський	Павлоградський	Томаківський
Дніпропетровський	Петриківський	Царичанський
Криворізький	Петропавлівський	Широківський
Криничанський	Покровський	Юр'ївський
Магдалинівський	П'ятихатський	
Межівський	Синельниківський	

Питання до теми:

1. Вкажіть найбільш повне визначення терміну краєзнавства?
2. В якому році утворена Дніпропетровська область?
3. На скільки районів поділяється Дніпропетровська область?
4. Як називаються два найбільш відомі види лікувально-столових води Дніпропетровщини?
5. З якими областями України межує Дніпропетровська область?
6. Вкажіть найстаріший металургійний завод на Придніпров'ї?
7. Скільки водосховищ лежить в Дніпропетровській області?
8. Скільки басейнів рудних копалин розташовано в Дніпропетровській області?
9. Які з річок течуть по правому берегу Дніпра?
10. Який берег Дніпра переважно сформований на основі Українського кристалічного щита?

Тема 2. Пам'ятки природи Придніпров'я

Питання до теми:

1. Клімат, геологічна будова, надра
2. Ґрунти, тваринний і рослинний світ
3. Чинники зміни ландшафту та екології краю
4. Природні заповідники

1. Клімат, геологічна будова, надра

Клімат. Дніпропетровська область розташована в атлантико-кліматичній зоні помірних широт. Через рівнинності території в області відчувається вплив спекотних вітрів з Азії, видозмінених вітрів з тропіків та холодних арктичних вітрів.

Погодні коливання умов від помірно-вологих до різко-посушливих. Кількість опадів від 400–430 мм до 450–490 мм, в основному в теплий час року. Кількість безморозних днів від 187 до 228 днів.

Зима м'яка, малосніжна. *Весна* найраніше починається в південно-західних районах області 11–13 березня. *Літо* настає в першій декаді травня, спекотне і сухе з частими зливами. *Осінь* починається на початку третьої декади вересня.

Абсолютні значення температур: найнижча 11 січня 1940 р. $-38,2^{\circ}\text{C}$; найвища 15 липня 1950 р. $+41,2^{\circ}\text{C}$.

Найсильніша злива була зафіксована 28 липня 1977 р. у Дніпропетровську. За 2 години випало 120 мм опадів (в 1,3 рази більше ніж під час тропічного циклону).

Найбільша кількість опадів 910 мм в 1997 р. зафіксована на метеостанції Чаплине. Найспекотнішим стало літо 1575 р., коли висохли річки біля Микитиноного перевозу та р. Чортотлик.

Найдовша зима тривала у 1677 р. і трималась до 6 травня.

В містах радіаційний баланс в середньому вищий на 10%, а температура вища на $0,7-1,5^{\circ}\text{C}$. (так званий, міський клімат).

Систематичні метеорологічні спостереження почалися у 1883 р. при Катеринославській гімназії. З 1886 р. почали спостерігати за погодою у Реальному училищі. Наприкінці XIX ст. відкрилася Ботовичівська станція спостережень в маєтку поміщиків Савицьких. З 1944 р. діє метеостанція «Дніпропетровськ» в аеропорту. Сьогодні 9 метеостанції.

Геологія. Найдавніші геологічні породи архейські та протерозойські (2000 млн. років тому), що складають основу Українського щита. Тоді ж сформувалися криворізькі руди. У девонському періоді (56 млн. років тому) на території Дніпровсько-Донецької западини було море. На території області знаходяться відразу три блоки Українського щита (Правобережжя): Придніпровський, Приазовський, Кіровоградський, Оріхово-Павлоградський та Криворізький. Лівобережна частина зайнята Придніпровською низовиною (середня висота 130 м). 290 тис. років тому на території області був льодовик, який доходив до західної межі Дніпропетровська. Свідченням його існування є

валуни, ками¹¹, ози (ескери)¹². На думку деяких вчених гора *Калитва* також сформована під час льодовикового періоду і представляє собою льодовиковий сланець.

Надра. В області виявлено 302 родовища і близько 950 рудопроявів, видобувається 39 видів мінеральної сировини. Найбільші родовища: 1) Криворізьке залізорудне – промислові розробки почалися у 1881 р. завдяки О.Полю; 2) Нікопольський марганцеворудний – перший рудник закладений у 1886 р.; 3) Донецький кам'яновугільний (Західний Донбас) – перша шахта відкрилася у 1965 р.; 4) Придніпровська титаноносна провінція – з 1953 р. розробляються поклади титану і цирконію; 5) Дніпровський буровугільний (Верхньодніпровський вугленосний район); 6) Дніпровсько-Донецька нафтогазоносна область (Перещепинське, Кременівське, Юр'ївське, Голубівське). Єдине в Україні талько-магнезитне Правдинське. Родовища гранітів: Токівське, Кудашевське, Болтишівське.

2. Ґрунти, тваринний і рослинний світ

На Дніпропетровщині 277 видів ґрунтів, що відрізняються за хімічними, фізичними та біологічними властивостями. Найбільше зустрічається чорноземи звичайні – 48,3%. Еродовані ґрунти схилів різної крутизни і довжини – 36,6%. Решта: лучно-чорноземні, чорноземно-лучні, лучні, лучно-болотні, солонцюваті, дернові, солончаки.

Дикоросла флора Степового Придніпров'я складається з екологічних груп: степові, лісові, піскові, солелюбні, каменелюбні, болотяні, лучні, прибережно-водні.

На даний час дика рослинність замінена культурною (майже 80%).

На Правобережжі в яружно-балкових та схилових місцевостях зростають байрачні ліси з дубу, клена, в'яза, ясеня, дикої груші, яблуні, ліщини; чагарники (терен, бересклет, бузина, шипшина, степова вишня).

Флора налічує більше 1 700 видів вищих судинних рослин, що складає 34% флори України. 260 видів мають статус рідкісних та зникаючих і занесені до Червоного списку Дніпропетровської області.

Ліси займають 3,5% області: Самарський бір (Новомосковський і Павлоградський районі на лівому березі Самари), Дібрівський заказник (біля с. Великомихайлівка Покровського району), Червоний бір – заплавні. Байрачні по схилах балок і ярів.

Фауна представлена степовими і деякими лісовими тваринами (69 видів ссавців, 246 птахів, 12 плазунів, 10 земноводних, 59 риб): річкова видра, лісова й кам'яна куниця, борсук, тхір, горностай, вовк, лисиця, ласка, кабан, косуля, олень плямистий, дика свиня.

Серед птахів лунь болотний, дрохва, перепел, куріпка, грак, ворона сіра, ластівка, шпак, яструб, кібчик, чапля, лелека (на Орлі, Самоткані і Домоткані), орел, сокіл.

¹¹ Пагорби конічної форми, складені відсортованими шаруватими пісками, галькою і гравієм, іноді перекриті зверху плащем морени. Висота 6-30 м. Виникають біля внутрішнього краю материкових льодовиків при їх таненні.

¹² Валоподібні звивисті гряди висотою до 20-50 м і більше, шириною від 100-200 м до 1-2 км і довжиною до 30-40 км.

3. Чинники зміни ландшафту та екології краю

Швидке зростання населення і розвиток товарності сільськогосподарської продукції змушували виробників максимально розширювати орні площі за рахунок ландшафтів, які раніше вважалися непридатними для землеробства (круті схили, піщані тераси, заплави річок тощо). Через це наприкінці XIX ст. стався «вибух» водної ерозії – змивання ґрунту на схилах, швидке зростання ярів, замулення й пересихання малих річок і заплавної озера.

У XX ст. з'явилися нові чинники антропогенних змін ландшафтів – індустріалізація виробництва, осушення заболочених земель, будівництво водосховищ і каналів, хімізація сільськогосподарських угідь та ін.

Потужний вплив на зміну ландшафту та екології здійснюють міста. На Дніпропетровщині сформовано 4 міські агломерації¹³:

- 1) Дніпропетровсько-Дніпродзержинська (Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ-Новомосковськ-Підгороне-Кіровське-Таромське-Ювілейне-Карнаухівка-Ілларіонове);
- 2) Криворізька (Криви Ріг-Інгулець-Суворове-Рахманівка-Радуже-Широке);
- 3) Нікопольська (Нікополь-Марганець-Орджонікідзе-Чортотлик-Червоногригорівка, Мар'ївка);
- 4) Павлоградська (Павлоград-Тернівка-Першотравенськ).

Промисловість здійснює вплив на ландшафти переважно безпосередньою їх руйнацією, особливо видобувна (кар'єри, відвали, терикони), та викидами в атмосферу й гідросферу забруднювальних речовин, що розносяться вітрами на значні відстані та потрапляють практично в усі ландшафти. Осушення та зрошення змінюють природний водний режим ландшафтів і спричиняють невластиві для них фізико-географічні процеси (видування торфовищ, підтоплення й засолення чорноземів тощо).

Тому в наш час не змінених господарською діяльністю ландшафтів на Придніпров'ї, так само як і по всій Україні практично не залишилось. Малозмінені ландшафти становлять 15–20 % території, здебільшого це вторинні лісові насадження, заболочені ділянки, території заповідників

4. Природно-заповідний фонд краю

Загальна мережа природно-заповідного фонду на 1.01.2014 р. складає 172 об'єкти.

Природні заповідники: *Дніпровсько-Орільський* природний заповідник, створено 15.09.1990 р. з метою збереження залишків дніпровських плавнів в долині середнього Дніпра та Орлі (між селищами Миколаївка, Таромське, Кіровське, Карнаухівка). Площа 3 766,2 га. Незмінний острів дикої природи в оточенні агроіндустріального ландшафту. 731 вид судинних рослин, більше 4 300 видів природної фауни.

¹³ Агломерація – (від лат. agglomeratio – приєднання) – форма розселення, територіальне скупчення населених пунктів (переважно міст), які об'єктивно об'єднані в єдине ціле (складну багатоконпонентну динамічну систему) інтенсивними функціональними, у тому числі економічними, трудовими та соціальними, культурно-побутовими, рекреаційними та іншими зв'язками, а також екологічними інтересами.

Регіональний ландшафтний парк – 2: *Дніпровські* ліси, створений 22.09.2010 р. рішенням Дніпропетровської обласної ради між селищами Миколаївка, Балівка, Кіровське, Партизанське. Заплавні ліси та соснові бори. Тут колись протікала річка Протовча (від неї називалась Протовчанська паланка Запорозької Січі). *Придніпровський*, створений 25.09.2008 р. рішенням Дніпропетровської облради в Солонянському районі. Охоплює порожисту частину Дніпра. Балки і яри, скелі, гранітні острівці.

Заказники – 102:

№	Назва	Місце	Площа, га	Дата створення
1.	Андріївський ліс (ліс ¹⁴)	с. Андріївка Покровського р-ну	10	17.12.1990
2.	Бакаї (л ¹⁵)	смт. Василівка та с. Вовчанське Васильківського р-ну	690	12.09.2005
3.	Балка Бандурка (б ¹⁶)	с. Євцько-Миколаївка Новомосковського р-ну	125	28.10.1974
4.	Балка Бубликова (б)	с. Василівка Дніпропетровського р-ну	11,3	9.10.1979
5.	Балка Велика Осокорівка (і ¹⁷)	Синельниковський р-н	2000	14.10.1982
6.	Балка Водяна (б)	с. Преображенка Юр'ївського р-ну	5	9.10.1979
7.	Балка Городище (л)	с. Малоолександрівка Павлоградського р-ну	1053,58	27.11.2008
8.	Балка Кирпична (л)	с. Новоолександрівка Дніпропетровського р-ну	2,5	28.09.1992
9.	Балка Липова (б)	с. Василівка Дніпропетровського р-ну	3,1	22.06.1972
10.	Балка Орлова (б)	с. Василівка Дніпропетровського р-ну	9,4	9.10.1979
11.	Балка Осипова (б)	с. Василівка Дніпропетровського р-ну	11,3	22.06.1972
12.	Балка Павлівська (б)	с. Василівка Дніпропетровського р-ну	28	9.10.1979
13.	Балка Парна (ліс)	с. Бородаївка Верхньодніпровського р- ну	361	17.12.1990
14.	Балка Північна Червона ^о (л)	на околиці Кривого Рогу	28	12.12.1983
15.	Балка Сад (бот)	с. Воскресенівка Васильківського р-ну	38,6	17.12.1990
16.	Балка Ягідна (б)	с. Ягідне Новомосковського р-ну	32	9.10.1979
17.	Богданівський (л)	м. Орджонікідзе	1387	9.12.1998
18.	Булахівський лиман (о ¹⁸)	с. Булахівка Павлоградського р-ну	100	19.04.1977
19.	Василівська колонія сірих чапель	с. Василівка Новомосковського р-ну	144	9.10.1979
20.	Велика Западня (ліс)	с. Заріччя Верхньодніпровського р-ну	157	28.10.1974
21.	Вершина (л)	хут. Вершина, смт. Просяна Покровського р-ну	48,4	16.10.1998
22.	Вишневський (л)	с. Семенівка, Барвінок Криничанського району	615	12.09.2005
23.	Візирка (л)	м. Інгулець Широківського р-ну	121	28.12.2001

¹⁴ Ліс – Лісовий заказник

¹⁵ Л – Ландшафтний заказник

¹⁶ Б – Ботанічний заказник

¹⁷ І – Іхтіологічний заказник

¹⁸ О – Орнітологічний заказник

24.	Волошанська дача (о)	с. Преображенка Юр'ївського р-ну	648	28.10.1974
25.	Воронівський (л)	басейн р. Вороної Покровського р-ну	664	22.09.2010
26.	Грабівський (б)	с. Біленщина П'ятихатського р-ну	207	28.10.1974
27.	Гришаї (л)	Васильківський р-н	134,24	18.12.2009
28.	Грушеватський (ліс)	с. Іванівка П'ятихатського р-ну	598	28.10.1974
29.	Дебальцевські лимани (л)	с. Дебальцеве, Перевальське Васильківського р-ну	429,3	12.09.2005
30.	Дібрівський (ліс)	с. Великомихайлівка Покровського р-ну	1079	28.10.1974
31.	Інгулецький степ (л)	с. Недайвода Криворізького р-ну	65,5	21.02.2002
32.	Камянський (прибережно-річковий комплекс) (л)	с. Катеринівка вздовж р. Кам'янка до с. Усть-Кам'янки і далі по р. Базавлук Апостолівського р-ну	2615	25.11.2008
33.	Кільченський (л)	м. Підгороднє	100	28.10.1974
34.	Комарівщина (л)	с. Андріївка Новомосковського р-ну	288	12.12.1983
35.	Комісарівський (ліс)	с. Новоукраїнка П'ятихатського р-ну	947	28.10.1974
36.	Мар'їн Гай (л)	с. Микоаївка, Бажани, Дмитрівка Петропавлівського р-ну	2803	12.09.2005
37.	Надвовчанський (л)	Васильківський р-н	1059,47	22.09.2010
38.	Новогригорівський (л)	Васильківський р-н	338,87	18.12.2009
39.	Новопавлівський ліс (ліс)	с. Підгаврилівка Покровського р-ну	650	17.12.1990
40.	Отченашкові наділи (л)	біля м. Підгороднього	400	19.12.1995
41.	Петропавлівські лимани (л)	Долина річок Самара і Бик Петропавлівського р-ну	4193	12.09.2005
42.	Преображенський (л)	с. Богданівка, Правда, Преображенське Васильківського р-ну	312,6	12.09.2005
43.	Приорільський (л)	Новомосковський та Магдалинівський р-ни	8377	9.12.1998
44.	Річка Гайчур (л)	по долині р. Гайчур Покровського р-ну	1254,5	22.09.2010
45.	Річка Соломчина (л)	с. Рубанівське, Новоіванівка, Аврамівка, Самарське Васильківського р-ну	385,09	18.12.2009
46.	Річка Чаплинка (л)	Васильківський р-н	733,25	18.12.2009
47.	Річка Янчур (л)	по долині р. Янчур Покровського р-ну	978,4	22.09.2010
48.	Солоний лиман (л)	с. Новотроїцьке, Знаменівка Новомосковського р-ну	341	25.02.1980
49.	Старовишневецький (л)	с. Старовишневецьке Синельниковського району	113,4	7.12.1885
50.	Тернівський (л)	у басейні р. Самара Павлоградського р-ну	2156,4	25.09.2008
51.	Топчинський (о ¹⁹)	с. Топчине Магдалинівського р-ну	85,5	14.10.1982
52.	Урочище Балка Глибока (б)	біля м. Верхньодніпровськ	150	21.07.1977
53.	Урочище балка Гостра (б)	с. Суслівка Верхньодніпровського р-ну	175	21.07.1977
54.	Урочище балка Дурна (б)	с. Івашкове Верхньодніпровського р-ну	136	21.07.1977
55.	Урочище балка	с. Павлівка і Суслівка	272	21.07.1977

¹⁹ Орнітологічний заказник

	Климова (б)	Верхньодніпровського р-ну		
56.	Урочище Балка Яранська (б)	с. Миколаївка П'ятихатського р-ну	4,2	21.07.1977
57.	Урочище Могила Баба (л)	балкова система р. Водяної	625,7	29.01.2009
58.	Урочище Хорошеве (л)	с. Хорошеве Синельниковського р-ну	15	28.12.2001
59.	Урочище «Яцево» (ліс)	с. Новоукраїнка П'ятихатського р-ну	175	28.10.1974
60.	Чаплино-Василівський (л)	Васильківський р-н	825,58	18.12.2009

Кам'янський прибережно-річковий комплекс. На р. Кам'янка, яка впадає в р. Базавлук. В нижній течії річка пробиває шлях через пасмо токівських гранітів, формуючи каскад з порогів, а далі скелястий каньйон. Внаслідок людської діяльності нищиться цінна пам'ятка природи від виробничої діяльності: видобуток токівських гранітів, розорювання берегів, замулювання та засмічення.

Дібрівський ліс – лісовий заказник загальнодержавного значення. Унікальний лісовий масив в Покровському районі у вигині р. Вовчої. Тут ростуть віковічні діброви й бори, березово-осикові гайки. Над Вовчою нависають гребені скель. На соснах гніздяться колонії сірих чапель. Ліс овіяний легендами та переказами. Тут є козацький брід, дуб Махна, Марушкіни скелі.

Мар'їн Гай – ландшафтний заказник загальнодержавного значення в долині р. Самара Петропавлівського району. Типова ділянка самарської долини, представлена «островами» дібров на тлі відкритих заплавлених просторів з трав'янистими болтами, солонцюватими луками та степовими лиманами. Велика кількість птахів: чаплі, бугаї, кулики, грицики, пісочники.

Пам'ятки природи – 52: загальнодержавного значення: Урочище Лелія (с. Турово Царичанського р-ну), скелі МОДРу (м. Кривий Ріг на р. Інгулець); ботанічні: Павлівський ліс (с. Василівка Дніпропетровського р-ну), В'язівські вікові дуби (с. В'язівка Павлоградського р-ну); гідрологічні: Нікопольські плавні (с. Червоногригорівка Нікопольського р-ну), водоспад на р. Кам'янка (с. Червоний ток Апостолівського р-ну); геологічні: Сланцеві скелі на березі р. Саксагань, Скелеватські виходи на р. Інгулець, скелі залізистих кварцитів на р. Вовчій, каньйон на р. Кам'янці в Токівських гранітах.

Сланцеві скелі – геологічна пам'ятка природи. Мальовничі скелі в центрі м. Кривий Ріг, які є складовою частиною для створення геологічного заказника. Простягається на сотні метрів понад правим берегом р. Саксагань. Тут сотні видів рідкісних рослин і тварин.

Гранітні скелі – геологічна пам'ятка природи на правому березі Дніпра біля с. Волоське Дніпропетровського району. Їх у 1884 р. дослідив В.О. Домгер. Грандіозні мальовничі скелі понад Дніпром. Переважно знищені або сплюндровані під час незаконного видобутку гранітів.

Заповідні урочища – 3: Гора Калитва на західній околиці с. Китайгород та південний-захід від смт. Царичанка – прикінцева льодовикова морена. В ярах є відслонення, які дають можливість прочитати геологічну історію краю.

Балка Крутенська біля с. Зоря Томаківського р-ну.

Горіховий сад біля с. Правобережне Верхньодніпровського р-ну, розташований на схилах балки Козинець.

Римський ліс – масив заплавних лісів в межах м. Верхньодніпровська в нижній течії р. Самоткань. Збереглися заплавні в'язові діброви з домішкою верб, осокорів, чорнокленів, груш. В лісі десятки видів птахів, тритони, черепахи тощо.

Ботанічні сади: Дніпропетровського національного університету (м. Дніпропетровськ), Криворізький ботанічний сад.

Пам'ятки садово-паркового мистецтва: парк ім. Т. Шевченка (м. Дніпропетровськ), Севастопольський парк (м. Дніпропетровськ), парк ім. В. Леніна (м. Дніпропетровськ), Центральний (м. Дніпродзержинськ), парк ім. газети Правда (м. Кривий Ріг), Орджонікідзевська зона відпочинку (м. Орджонікідзе), Синельниковський парк (м. Раївка).

Парк ім. Л. Глоби (м. Дніпропетровськ) – центральний парк міста Дніпропетровська. Колишнє займище запорожця осавула Лазаря Глоби. В імперські часи тут був міський сад, в якому зробили озеро, утворене зі спущеної з Озерки води. В радянські часи носив назву ім. В. Чкалова. Поруч з парком Шевченка – один з найстаріших в місті. Тут розташований літній театр, діють дитячі атракціони. В озері живуть птахи.

Дендропарк «Саксагань» Наєждівська сільрад (Дубова балка) Криворізький район. Створено 23.05.2008 р. Створений з ініціативи криворізького природоохоронця, письменника і поета В. Білоусова. Зібрані тисячі видів рослин (магнолії, ялівець, самшит, деревоподібні піони)

Ландшафтні заказники місцевого значення (2012 р.): Голубівський площею 120 га., Варламівський (801,34 га), Урочище Приорільське (945,46 га), Івано-Межиріцьке (66,9 га) (Юр'ївський район). Витоки річки Губиниха (117 га), Мар'янівське-Кулебівське (1,456 га), Самарські плавні (2,8 тис. га) (Новомосковський район).

Питання до теми:

1. В якому році в Дніпропетровську сталась найбільша злива в історії?
2. В якому році на Дніпропетровщині почалися постійні метеоспостереження?
3. У 1881 р. на території нашого краю почалися розробки одного з найбільш родовищ руди. Назвіть його?
4. Гора Калитва за геологічною будовою це:
а) антропогенна формація; б) вулканогенна формація; в) льодовиковий сланець
5. Які ґрунти є найбільш поширеними на Дніпропетровщині?
а) дернові; б) чорноземні; в) солонцюваті; г) лучні
6. Які виділяють агломерації на Дніпропетровщині?
7. Яку назву носить єдиний в області природний заповідник?
8. Де розташовано єдиний в області дендропарк?
9. В якому з міст області розташовано пам'ятка садово-паркового мистецтва «парк ім. газети Правда»?
10. Як кваліфікується об'єкт природно-заповідного фонду області Мар'їн Гай?

Тема 3. Ономастика Придніпров'я

Питання до теми:

1. Топоніми, антропоніми, гідроніми
2. Офіційні і народні назви
3. Адміністративне районування

1. Топоніми, антропоніми, гідроніми

Важливою складовою історичного ландшафту будь-якої території є її власні назви. Історію та закономірності виникнення, розвитку і функціонування, а також зміни та поширення власних імен вивчає наука ономастика. Однією з галузей ономастики є **топоніміка** (від грец. *topos* – місце, *оното* – ім'я), яка вивчає походження, розвиток, сучасний стан, семантику географічних назв певної території.

За видами об'єктів топоніми діляться:

Ойконіми – назви населених пунктів;

Гідроніми – назви водних об'єктів;

Омоніми – назви орографічних об'єктів (гори, плато, низовини);

Антропоніми – назви об'єктів, що походять від імен, прізвищ;

Етніміми – назви, що походять від назв народів, родів;

Теоніми – назви релігійних об'єктів;

Фітотопоніми – назви, що відображають властивості рослинного світу.

Зоотопоніми – назви, що відображають особливості тваринного світу.

Згідно з класифікацією, яка розроблена В.А. Жучкевичем топоніми бувають такими:

- Назви пов'язана з фізико-географічними особливостями: Степове (біля Кривого Рогу), оз. Солоний Лиман (Новомосковський лиман), Верхньодніпровськ, Жовті Води;
- Назви, які вказують на розташування: Микільське на Дніпрі (Солонянський район), Підгороднє (Дніпропетровський район), Василівка на Дніпрі (Синельниківський район);
- Фітотопоніми: Вишневе (колишня Ерастівка П'ятихатського району), р. Вовча (притока Самари), Зелений гай (Петропавлівський район), Очеретувате (Магдалинівський та Синельниковський райони);
- Релігійного і культового походження: Богуслав (Павлоградський район), Троїцьке (біля Петропавлівки Петропавлівського району), Покровське, Чернеччина (Магдалинівський р-он);
- Меморіальні: Воеводівка та Вільні хутори (Верхньодніпровський район); Комисарівка та Авангард (Пятихатський район);
- Антропоніми: Софіївка, Олександрівка, Петриківка – від власних імен, Ждановка (Магдалинівський району), Орджонікідзе, Синельникове, Шевченко – від прізвищ, Карнаухівка, Бабайківка, Котовка, Мандриківка – від прізвищ;
- Пов'язані з анатомічними термінами: Зуботрясівка (Верхньодніпровський район);

- Етноніми: Українка (Апостолівський і Межівський райони), Слов'янка (Межівський район), Циганівка (Синельниківський район), Ляшківка (Царичанський район);
- Пов'язані з соціально-економічними явищами: Черевичка (Солонянський район) – від ремесел, Латівка (Широківський район) – станово-майнова ознака, Дідове (Верхньодніпровський район) ступінь споріднення, Кривбас, Шахтарське (Синельниківський район), Гончарка (Дніпропетровський район) – за назвою виробництва;
- Від гідронімів: Чортомлик, Томаківка, Самарівка, Самоткань, Інгулець, В'язівок.

Головні річки Дніпропетровщини мають таку семантику: Дніпро (лат. danapris), Самара (в літописах Сніпород, з давньослов'янської мови сідло, мішок, з татарського золоте ярмо), Оріль²⁰ (від давньослов'янського племені угличі), Інгулець (з тюркського тихий, перешкода), Саксагань (з тюркського швидкий), Домоткань (іраномовного походження – річкова криниця біля річки), Самоткань (іраномовного походження кам'яна – криниця біля річки), Базавлук (з тюркської зіпсована вода), Мокра Сура (іракомовного походження – мокра), Кільчень (з тюркського зігнутий, шабля), Вовча (через вовчі зграї або погану якість води).

Таким чином, назви географічних об'єктів, населених пунктів можуть розповісти про складну історію нашого краю, яка свідчить про поліетнічність та мультикультурність Придніпров'я.

2. Офіційні і народні назви

Назви географічних об'єктів формувалися протягом багатьох століть, починаючи зі скіфських часів. Назви річок, балок, урочищ, населених пунктів мали важливе значення для орієнтації на місцевості. Кожна назва несла за собою глибоке сенсове навантаження, оскільки пов'язувалася або з якимись подіями, або з певними людьми чи явищами. Тривалість використання назви залежить від величини об'єкту. Зазвичай великі річки і поселення назви не мінjali, як Дніпро або Київ. Малі об'єкти можуть змінювати свою назву час від часу в залежності від змін ландшафту і особливостей рельєфу або власника. Наприклад с. Гранітне (Криничанський району), колись називалось Дубове. Після радянсько-німецької війни тут почали видобувати граніт, від цього і назва.

Протягом кінця XVIII–XX ст. (переважно у XX ст.) відбулося руйнування властивих українським землям номінаційних процесів, спотворення природного стану онімного процесу, який формувався у дусі народних традицій. У СРСР було перейменовано кожний 4-й населений пункт, до 70% вулиць в містах.

Топоніми є своєрідними пам'ятками історії та культури. Заміна топоніму – це втрата народної пам'яті. Наприклад, обласний центр кілька разів змінював свою назву: Новий Кодак, Катеринослав, Новоросійськ, знову Катеринослав, Дніпропетровськ.

²⁰ Легенда: Назва притоки Дніпра Оріль за легендою походить від того, що величезний змії запрягся в плуг і проорав величезний рів, по якому й потекла річка.

У 1780–1790 рр. на місці колишньої козацької слободи Половиці почало будуватися місто Катеринослав, але ще багато років місцеві мешканці називали його Половицею. У другій половині XVIII ст. Половиця входила до округи Нового Кодаку (Кодак – з *тюрк.* Кой – *поселення*, даг – *гора*). Можливо назва місцевого височини з часів панування татар носило таку назву і поляку, які почали будувати фортецю у 1635 р. використали її. В Дніпропетровську і досі існує селище Старі Кодаки, а в межах Дніпропетровська в Ленінському районі є масив Нові Кодаки.

Острів Монастирський (Богомолівський) названий на честь монастиря, який нібито існував тут у X ст. Острів досі офіційно називається Комсомольський. Саме місто Дніпропетровськ серед української інтелігенції зветься Січеслав.

Дніпродзержинськ серед населення називається Держина або Кам'янське.

Села в давні часи називалися за назвами сусідніх географічних об'єктів:

- с. Скелюватка виникла у першій половині XIX ст. біля балки Скелеватки. Називалося Петрополь від імені власника Петра Бельченка. З 1917 р. Скелюватка;
- с. Козодуб (Криничанський район), яке засноване на початку XIX ст. біля балки Козодуб, яка, в свою чергу, отримала назву від козака Козодуба;
- с. Башмачка (Солонянського р-ну), засноване у XVIII ст. біля балки Башмачка, яка так була названа від козака Башмака;
- с. Вовниги (Солонянського р-ну) засноване після ліквідації Запорозької Січі. Назва від Вовнизького порогу. Поміщик Милорадович назвав село Григорівкою, але назва не прижилась;
- с. Солоне (Солонянського р-ну) на березі р. Солона. Спочатку називалося Енгельгардівка (від прізвища поміщика). Новий власник І.Хорват перейменував на Солоненкое. З кінця XIX ст. Солоне.
- с. Томаківка (Томаківський р-ну) засноване у 1749 р. працівниками Хортицької митниці й корабельні. Назва від р. Томаківка (з *тюрк.* *гурло*).
- с. Городуватка (Широківський район) виникло у кінці XVIII ст. Налезало козацькому старшині Сидору Білому, який назвав село Сидорівка, але назва не прижилася. Сучасна назва від балки Городуватки.
- с. Шолохове (Нікопольського р-ну) виникло в часи існування Січі біля урочища Шолохова, яке так називалося на честь козака Шолоха.

Також популярними є назви в залежності від оціночної характеристики місцевості:

- с. Гуляйполе (Криничанського району). У кінці XVIII ст. власник Ф.М. Корбе назвав Михайлівку Гуляйполем. Тут було роздолля незайманих степів.
- с. Драгівка (Царичанський район) виникло у кінці 1920-х рр. мешканці вважають, що назва походить від агрегату «драга», який поглиблює дно річок. Більш ймовірно, що назва пішла від «драглі», що на місцевому діалекті означає багно, болото в прибережній частині річки Оріль.

- с. Починне козацька назва. У кінці XVIII ст Почино-Маргаритівка, потім Почино-Милорадівка (від власника Милорадовича). У середині XIX ст. стала Почино-Софіївка (від Софії Ілляшенко поміщиці). Серед мешканців село називається Починове.
- с. Хороше (Петропавлівський район) виникло біля урочища Хороше Самарської паланки у 1750 р. Поміщик Писемський назву змінив на Писемське.
- смт. Славгород (Синельниківський район) виникло у першій половині XIX ст. Називалося Жебуньове (від прізвища поміщиків). Але з огляду на мальовничість місцевості, багаті мисливські угіддя постала інша назва. З 1873 р. Славгород.
- с. Китайгород (Царичанський район). Перша згадка у 1667 р. Тут було укріплення із земляним валом в центрі поселення. В середні віки таке укріплення називалося Китайгородом.
- с. Турове (Царичанський район) назву отримало від диких биків (турів), які тут водилися в лісах. Саме тут були мисливські угіддя.

Певна частина назв пішла від характерних особливостей поселенців.

- с. Аули (Криничанського району). На місці села татарами-скотарями засноване поселення (аул). Після 1711 р. тут оселилися запорожці.
- с. Військове (Солонянського р-ну) виникло у 1760-х рр. Назву отримало від козаків, які через вік залишили військову службу.
- с. Прядівка (Царичанський район) засноване після 1861 р. Офіційно називалося Ново-Олександрівка (від храму), серед людей – Прядівка. В радянській час залишили другу назву.

Кілька населених пунктів, названі на честь легендарних осіб.

- с. Плавещина (Петриківський район) засноване у XIX ст. офіцером Половецьким як с. Половещина. Згодом трансформувалося в назву Плавещина.
- с. Комісарівка (П'ятихатський район) виникло у першій половині XVII ст. Назва від річки Комісарівка в однойменній балці. У 1635 р. тут було вбито і поховано в балці комісара польського уряду Шуялковського.
- с. Мишури́н Ріг (Верхньодніпровський р-он). Відоме з литовський часів як замочок, потім запорозька фортеця. За легендою біля мису (рогу) на Дніпрі жив козак Мишура. Не раз зруйноване й відновлене. В останнє засноване у 1738 р.

Багато населених пунктів змінили первісні назви. Переважна більшість в радянський час: м. Дніпропетровськ, м. Дніпродзержинськ, м. Новомосковськ, м. Павлоград, м. Верхньодніпровськ, м. Нікополь.

М. Орджонікідзе так назване у 1956 р. після об'єднання сіл Калініна, Гірницького та Олександрівки

М. Першотравенськ (Павлоградський район) у 1953–1960 рр. носило назву Шахтарське.

Смт. Обухівка, яке засноване у 1863 р., у 1938 р. перейменоване на Кіровське на честь радянського державного діяча С.М. Кірова.

С. Любимівка, засноване у 1780 р. робітниками з очистки Дніпрових порогів. Носило назву Норівка, потім Олексіївка на честь власника Олексія Синельникова, з 1827 р. Любимівка, бо поміщики любили свій маєток.

С. Орджонікідзе (Криворізький район), засноване у 1930 р. До 1944 р. носило назву Молочне

С. Держинівка (Солонянський район) у 1813–1925 рр. Іверське

С. Колгоспівка (Царичанський район) до 1934 р. Іванівка

С. Кривоносове (Верхньодніпровський р-он), засноване у кінці 1920-х рр. з навою Кривопатове. З 1954 р. Кривоносове на честь М. Кривоноса.

Смт. Щорськ (Криничанський р-он) до 1939 р. Божедарівка.

С. Менжинка (Софіївський р-он), названий на честь голови ОДПУ Менжинського до 1946 р. Широкий.

С. Перше травня (Верхньодніпровський район) до 1917 р. Богодарівка. В козацькі часи тут був запорозький зимівник. Потім селом володів С. Гангеблов. Називалося Семенівка, Генеральське.

С. Кірове (Нікопольський район) засноване у 1862 р., до 1943 р. Чистопіль

Назви радянської доби:

- с. Перше травня (Апостолівський район) у 1924 р.
- с. Ленінське (Апостолівський район) виникло у 1952 р. під час будівництва Каховської ГЕС
- с. Жовтневе (Криничанський район) засноване у 1928 р.
- с. Менжинське (Нікопольський район) засноване у 1952 р. у зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС
- с. Мопрівське (Солонянський район) засноване у 1925 р.
- с. Жовтневе (Софіївський район) засноване у 1924 р.
- с. Перше травня (Софіївський район) засноване у 1923 р.
- с. Карла Маркса (Верхньодніпровський р-он) засноване у кінці 1920-х рр. Не природна назва, важка для використання.
- с. Рози Люксембург (Широківський район) виникло у 1920-х рр. Назване на честь німецької комуністки Рози Люксембург.
- с. Зоря Комунізму (П'ятихатський район) виникло у кінці 1920-х рр. В назві прихований ідеологічний зміст.

Пов'язані з німецькими поселенцями.

- с. Дніпрове (Дніпропетровського району) з кінця XVIII ст. називалось Ямбург. Засноване німецькими колоністами, у 1946 р. перейменоване.
- с. Матросове (Солонянського р-ну) на честь О. Матросова. До 1946 р. німецька колонія Францеве від імені поселенця Франка.
- с. Маринополь (Нікопольський район). Засноване у другій половині XIX ст. як Маріамполь німецьким колоністом Фальзенбахом на честь дружини.

В радянський час, коли поселення активно перейменовувалися, траплялись випадки, коли села називались за видами занять людей і особливостями ландшафту. Наприклад, 1) с. Долинське (Дніпропетровського району). В назві враховані особливості рельєфу місцевості. Засноване у кінці XVIII ст. на землях російського державного діяча В.С. Попова. До 1959 р. Попова балка; 2) с. Виноградне (Дніпропетровського району) виникло у кінці 1920-х рр. носило назву ім. Калініна. Але через активні заняття мешканців виноградарством назва змінилась; 3) с. Дослідне (Дніпропетровського району) виникло вже радянський час. Тут оселилися працівники дослідного науково-виробничого об'єднання «Дніпро», яке займалося проблемами вирощування кукурудзи; 4) с. Чумаки (Дніпропетровського району), засноване у 1926 р. на місці мокрої балки, де любили зупинятися чумаки на перепочинок; 5) с. Зелена долина (Криничанський район) засноване у 1870 р. поселенцями з Курської і Орловської губерній як Новоселівка. У радянський час змінило назву на Зелена долина через наявну тут долину з буйною рослинністю; 6) с. Довгівка (Нікопольський район) виникло у кінці 1920-х рр. Називалося Ворошилівка (на честь К. Ворошилова). Після радянсько-німецької війни перейменоване. Назва підкреслює довжину центральної вулиці села.

3. Адміністративне районування

На даний час в області існує 22 райони. Час створення, площа та кількість населення представлені в таблиці.

№	Район	Час створення	Площа	Населення на 1.01.2012, чол.
1.	Апостолівський	1923	1391 км ² ,	64.242
2.	Васильківський	1923	1330 км ² ,	37.340
3.	Верхньодніпровський	1923	1292 км ²	56.932
4.	Дніпропетровський	1926	1421 км ²	78.904
5.	Криворізький	1923, 1939	1415 км ²	43.759
6.	Криничанський	1923	1684 км ²	40.330
7.	Магдалинівський	1923(1925)	1601 км ²	37.606
8.	Межівський	1923	1250 км ²	28.529
9.	Нікопольський	1923	1957 км ²	44.716
10.	Новомосковський	1923	1996 км ²	75.828
11.	Павлоградський	1923	1504 км ²	32.906
12.	Петриківський	1923-1963, 1991	932 км ²	25.994
13.	Петропавлівський	1923-1931	1247 км ²	35.403
14.	Покровський	1923	1210 км ²	41.864
15.	П'ятихатський	1923	1650 км ²	53.275
16.	Синельниківський	1923	1652 км ²	41.674
17.	Солонянський	1923	1739 км ²	42.500
18.	Софіївський	1923	1364 км ²	28.541
19.	Томаківський	1923-1963, 1965	1191 км ²	31.629
20.	Царичанський	1923 (1925)	892 км ²	30.775
21.	Широківський	1923	1239 км ²	31.361
22.	Юр'ївський	1923–1931, 1991	870 км ²	15.773

В козацькі часи в період існування Підпільнинської Січі (1734–1775) на території області існували паланки: Кодацька, Орільська, Самарська, Протовчанська, Інгульська²¹. У 1802 р. створено Катеринославську губернію в складі 8 повітів, з яких Катеринославський, Верхньодніпровський, Новомосковський, Павлоградський, частково Олександрівський увійшли до складу Дніпропетровської області.

7.03.1923 р. Катеринославська губернія поділена на округи та райони.

Область створена 27.11.1932 р. постановою Президії ЦВК СРСР. До області приєднані Царичанський і Петриківський район, які належали Полтавській губернії та Криворізький і Широківський, які належали Херсонській губернії.

Питання до теми:

1. Які сучасні області України були виділені зі складу Катеринославської губернії?
2. Що таке гідроніми?
3. Село Черевичка за класифікацією топонімів є об'єктом пов'язаним:
4. Назва населеного пункту від імені людини називається?
5. Яка з річок області в назві має слов'янський корінь?
6. Які назви носив Дніпропетровськ протягом своєї історії?
7. Які села носять назви від сусідніх географічних об'єктів?
8. Які населенні пункти названі через особливості місцевості?
9. Які два райони області були відновлені у 1991 р.?
10. На які адміністративно-територіальні одиниці поділялась Підпільненська Січ? Скільки їх було?

---

²¹ За межами області Прогноївська (Херсонська обл.), Бугогардівська (Миколаївська і Кіровоградська обл.), Кальміуська (Запорізька і Донецька обл.)

Тема 4. Історико-культурні процеси Придніпров'я

Питання до теми:

1. Пам'ятні історичні події від давнини до сьогодення
2. Урбанізація регіону
3. Історико-архітектурні пам'ятки
4. Пам'ятки археології
5. Образотворче мистецтво

1. Пам'ятні історичні події від давнини до сьогодення

В період *середньовіччя* Придніпровський край був слабо заселений. Тривалий час тут панували кочовики: печеніги, половці, татари. Протягом VIII–XI ст. в місцевості понад Самарою і дніпровими порогами мешкало слов'янське плем'я уличів. В. Татіщев порівнював ім'я уличів з давньослов'янською назвою р. Оріль, яка у XII ст. мала назву «Угол» (вугол). На узбережжі Ігреньського півострова на лівому березі р. Самара у XI–XIII ст. існувало місто (можливо літописний Пересічень), яке населяли бродники. У 1223 р. на р. Калці бродники на чолі з воєводою Плоскинею виступили на боці татар.

Через наш край проходила частина шляху «З варяг у греки», яким, зокрема користувалися й руські князі. По Дніпру, вони спускалися до Чорного моря і піднімалися до Києва.

957 р. під час подорожі до Константинополя на о. Монастирському зупинялась княгиня Ольга.

972 р. відбувся бій Святослава Ігоровича з печенігами біля порогів.

988 р. під час походу на Корсунь (Херсонес, Севастополь) Володимир Великий зупинявся на о. Монастирський і заснував тут монастир.

1152 р. на р. Оріль (Угла) київський князь Мстислав Ізяславович розбив половців і відвідав о. Монастирський з метою його укріплення для боротьби проти кочовиків.

У *Новий час* Придніпров'я почало активно освоювати *козацтво*.

Протягом XVI–XVII ст. біля сучасного с. Шевченкове існувало містечко Самарь. Перша згадка про нього відноситься до напівлегендарної грамоти Стефана Баторія 1576 р., якою містечко закріплювалося за запорозьким козацтвом. Однак місто існувало й раніше, про що свідчать археологічні знахідки. Монети (джучидські мідні пули), які карбувалися в Золотій Орді у 1360–1380-х рр. Також знайдені уламки бронзових люстерок, свинцеві пряслиця, кераміка. Також знайдено польська монета Сігізмунда I 1509 р. та товарна пломба 1524 р. Тож містечко існувало принаймні з XV ст.

У 1550-х рр. на р. Томаківка існували козацькі промисли і уходи. У 1570-х – 1593 р. на о. Томаківка існувала перша з відомих січей – Томаківська (біля сучасних с. Червоногригорівка та м. Марганець).

1593–1638 рр. на о. Базавлук існувала Січ біля річок Чортомлик, Підпільна, Скарбна (нині під водами Каховського водосховища). Звідси починали свої походи С. Наливайко, С. Кішка, І. Сулима, П. Сагайдачний, М. Дорошенко.

1602 р. на одному з островів на р. Самара засновано Самарський Пустельно-Миколаївський монастир. Перший настоятель Паїсій з Київського

Межигірського Спасо-Преображенського монастиря. Було побудовано маленький скит і шпиталь для хворих запорожців. Монастир не раз руйнували татари (1654, 1711), московити (1680-ті роки). Перебував під протекцією Війська Запорозького. З 1791 р. «заміський дім» Катеринославських архієреїв.

1635 р. збудовано фортецю Старий Кодак.

1638 р. на Микитиному Розі засновано Микитинську Січ. Після поразки козацького повстання 1637–1638 рр. під керівництвом Гуні та Остряниці польський уряд переніс січ на Микитин Ріг. Тут розміщувались храм, скарбниця і курені. Січ перебувала під контролем польського гарнізону і реєстрового козацтва.

1645 р. перша згадка про Миколаївський храм у містечку Новий Кодак, предтечу Дніпропетровська.

1648 р. на Микитинській Січі обрали гетьманом Б. Хмельницького. Тут він зібрав військо, з яким почав боротьбу проти поляків за визволення України.

16 травня 1648 р. битва під Жовтими водами.

1652 р. біля села Капулівка засновано Стару Чортомлицьку Січ. Тут був рів, вал. У центрі майдан і Покровський храм. Отаманами січ були І. Сірко і К. Гордієнко. Зруйнована за наказом Петра I у 1709 р. полковником Петром Яковлевим та Гнатом Галаганом.

1656 р. у с. Старі Кодаки за розпорядження Коша запорозького офіційно створена берегова сторожа із козаків-лоцманів.

1687 р. через наш край Перший Кримський похід В. Голіцина, який був невдалим.

У травні 1688 р. завершилося будівництво Богородицької фортеці поблизу колишнього козацького містечка Самарь. Це був форпост експансії Московської держави до Чорного моря. Була використана під час Другого Кримського походу 1689 р. У 1711 р. внаслідок невдалого Прутського походу фортеця була знищена.

1709 р. загін під керівництвом російського полковника П. Яковлева спалив Новий та Старий Кодаки за те, що частина запорожців підтримала І. Мазепу. Також було знищено Чортомлицьку Січ.

1734 р. засновано Покровську (Нову) січ на річках Скарбній і Підпільній.

1737 р. набіг Фатті-Гірея на козацькі села на березі р. Самара і Кільчень.

1769 р. останній набіг татарів на землі Придніпров'я. Постраждали Протовчанська, Самарська і Орільська паланки. Села Козирщина, Личкове, Перешипине, зимівники на Орілі, Багатій, Вовчій, Кільчені, Самарі.

5.06.1775 р. війська П.А. Текелія знищили останню Покровську Січ.

Наприкінці XVIII ст. відбулася **інкорпорація та колонізація земель** Вольностей Запорозьких (Придніпров'я) Російською імперією.

1789 р. засновано німецьку колонію Йозефсталь (нині Самарівка Індустріального району Дніпропетровська) Новомосковського повіту, Рибальське та Ямбург.

1787 р. Катерина II зупинялась в Новому Кодаку і заклала перший камінь у фундамент Преображенського собору.

1793 відкрито головне народне училище в Катеринославі, яке у 1805 р. стало класичною гімназією.

У червні 1793 р. відкрито першу в місті друкарню на основі пересувної друкарні князя Г.О. Потьомкіна. Після його смерті таємний радник В. Попов передав її катеринославському губернатору В. Каховському, який, в свою чергу, передав її Приказу громадського нагляду. З 1807 р. друкарня належала Губернському правлінню.

22.05.1798 засновано Катеринославську земську лікарню навпроти Преображенського собору. У 1835 р. архітектор Грязнов розробив новий план лікарні, згідно з яким через 10 років побудували його перший будинок. У середині 1850-х рр. тут лікувалися поранені воїни з полів Кримської війни. З 1860-х рр. стала підпорядковуватися Катеринославському губернському земству. Нині обласна лікарня імені І. Мечнікова.

1805 р. у Катеринославі на базі народного училища відкрито класичну гімназію.

21.05.1834 р. – відкрито Катеринославську губернську публічну бібліотеку (нині Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека)

1835 р. – в Катеринославі споруджено і освячено Преображенський собор на Соборній горі

19.01.1838 засновано першу газету в Катеринославі «Катеринославські губернські відомості». Виходила до 1918 р. під наглядом губернатора, мала офіційну і не офіційну частини. Автори гонорарів не отримували. Найбільш відомим редактором у 1845–1847 рр. був Микола Дмитрович Мізко. Тут публікувалися О. Поль, Г. Залюбовський, Я. Новицький, Д. Яворницький, В. Біднов.

1838 р. в Катеринославі відкрито Англійський клуб. В місті Катеринославі стався невеличкий землетрус.

1849 р. – за сприяння губернатора А.Я. Фабра в Катеринославі відкрито Громадський музей (нині національний історичний музей ім. Д. Яворницького)

1852 р. побудовано хоральну синагогу «Золота Роза». Тривалий час тут був будинок культури. У 1980–1990-х склад швейної фабрики Володарського.

1864 р. – в Катеринославі відкрито жіноче 4-класне училище, згодом Маріїнська жіноча гімназія (нині школа №33)

1866 р. почали роботу повітові та губернське земські зібрання.

6 грудня 1969 р. в Катеринославі відкрито водогін.

1873 р. засновано перший в м. Катеринославі паровий пивоварний завод «Ботте» (нині Дніпропетровський завод «Дніпро»). Будинок на колишній Озерній площі зведений у 1895 р. Частину приміщень здавали в оренду Катерининській залізниці і кінотеатру «Аполло». Нині тут комерційні фірми.

7.05.1878 р. освятили костюл в Катеринославі в ім'я Св. Йосипа.

1882 р. стала виходити газета «Екатеринославский листок»

1884 р. – в Катеринославі споруджено перший стаціонарний міст (нині Старий міст), відкрито Катерининську залізницю (нині Придніпровська)

1884 р. стала виходити газета «Днепр» (перейменованій «Екатеринославський листок»). З газетою співробітничали Г.Залюбовський, І.Манжура, Я.Новицький, О.Єгоров.

1885 р. стала виходити газета «Степь».

1887 р. – в Катеринославі на вул. Поліцейській (нині вул. Шевченко) О.М. Поль відкрив приватний музей, пущена перша домна Брянського заводу (нині завод Петровського)

1892 р. відкрито лікарню Брянського заводу (2-а робітнича лікарня).

27.06.1897 р. Анонімне Бельгійське товариство пустило першу гілку (нині маршрут №1) від вокзалу до Соборної площі. Перший директор О.Г. Коган. За рік побудували електричну станцію, водокачку та 15 км колії.

1899 р. відкрито Вище гірниче училище (нині Національний гірничий університет).

18.05.1901 р. створене Катеринославське наукове товариство. Ініціатори В. Курилов та М. Биков.

17.09.1901 р. відкрите Катеринославське комерційне училище. Директор А.С. Синявський. Тут працювали Д. Яворницький, І. Труба, Д. Дорошенко.

1902 р. організовано товариство швидкої медичної допомоги

1903 р. заснована Катеринославська губернська вчена комісія, директором якої став А.С. Синявський

28.08.1905 р. в Катеринославі відбувся XIII Археологічний з'їзд, що був проведений Московським археологічним товариством. Члени комітету від Катеринославської губернії М.І. Миклашевський, Д.І. Яворницький, А.С. Синявський. Брало учать 246 делегатів з 39 міст Російської імперії.

1905 р. збудовано будівлю Дніпропетровського історичного музею

7.10.1905 р. губернатор Рейнгард затвердив статут «Катеринославського літературно-артистичного українського товариства» – Просвіта. Установчі збори відбулися 4.10.1906 р. в Народній аудиторії (вул. Плеханова 42). Всього членів було 190 осіб. Серед них А. Синявський, М. Биков, Д. Яворницький, М. Кузьменко, В. Біднов, В. Хрінников та інші. Проводилися театральні вистави і поетичні вечори, концерти, читалися лекції (Д. Яворницький, Д. Дорошенко). У 1907 р. почали працювати філії «Просвіти» в Криничках, Мануйлівці, згодом у Перещепині (1912), Чаплі. У 1913 р. почала працювати бібліотека-читальня. У 1914 р. провели ювілей Т. Шевченка. Припиняла свою діяльність під тиском імперської влади у 1916 р. У 1917 р. діяльність відновлена. Деякі члени Просвіти були обрані до Центральної Ради: В. Біднов, Ф. Дубовий, М. Кузьменко, Ф. Сторубель, П. Тушкан. Остаточо припинила діяльність у 1921 р. під тиском більшовицької влади. Голови: С. Липківський (до 1910 р.), М. Хрінникова (з 1910 р.).

1907 р. збудовано приміщення Зимового театру (нині театр ім. М. Горького).

14.07.1910 р. в Катеринославі відкрилась Обласна Південноросійська сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка.

1911 р. товариство «Сокіл» обладнало перше футбольне поле в Катеринославі.

1912 р. – в Катеринославі відкрито перший капітальний кінотеатр «Гігант» (нині кінотеатр «Родіна»). На екрани кінотеатрів вийшов фільм «Запорозька Січ», створений у Катеринославі Данилом Сахненком

1913 р. відкрито готель «Асторія». У січні 1918 р. тут містилися губернські установи більшовицької влади. Тут жив Олексій Толстой. У 1919 р. тут знову більшовицька влада, штаб Н. Махна, Директорії та Української та Добровольчої армій. У післявоєнний час тут готель «Дніпро». У 1990-х роках стара назва повернулась.

1913 р. споруджено будинок Хрінникова.

Національно-визвольні змагання.

4.03.1917 р. створено Катеринославський губернський тимчасовий комітет на чолі з К. Гесбергом, Катеринославська рада робітничих і солдатських депутатів (П. Орлов). У травні 1917 р. утворилась Українська губерніальна рада (голова Шкамарда і заступник В. Біднов).

27.12.1917 р. на проспекті відбулась сутичка між більшовиками (Будинок Губернатора) і гайдамаками (Головпоштампт).

3-4.04.1918 р. місто Катеринослав зайняли австро-німецькі війська. З 1.05.1918 р. губернським комісаром від УНР став Ісак Мазепа.

У вересні 1918 р. організовано Дніпропетровський національний університет. Створений на основі Вищих жіночих курсів (1916 р.), завідувачем яких був М.Й. Лебедєв. Статут університету був затверджений 20.08.1918 р. З вересня 1918 р. діє у складі 4-х факультетів: фізико-математичного, медичного, юридичного, історико-філологічного.

У грудні 1918 р. точилися бої між більшовиками та махновцями з одного боку і військами Директорії з іншого. У січні 1919 р. Катеринослав зайняли війська отамана Р. Самокиша. В кінці січня 1919 р. встановилась влада більшовиків. Загалом влада мінялась 18 разів. В червні 1919 р. місто зайняте денікінцями. 30.12.1919 р. владу у місті остаточно взяли більшовики.

Міжвоєнний період

20.09.1922 р. засновано Дніпропетровський сільськогосподарський інститут (нині аграрний університет)

1.10.1922 р. відкрито Червоногригорівську техніко-агрономічну школу ім. Т. Шевченка. Нині Нікопольський коледж Дніпропетровського державного аграрного університету.

4.10.1922 р. відкрито Криворізький технічний університет.

7 грудня 1924 р. у Кривому Розі засновано газету «Червоний гірник».

23.02.1926 р. створена Дніпропетровська радіостанція.

23.03.1930 р. в Дніпропетровську на базі вечірнього будівельного технікуму організовано Інженерно-будівельний інститут (Придніпровська академія будівництва та архітектури). На базі політехнікуму залізничного транспорту відкрито Інститут інженерів транспорту (Національний технічний університет інженерів залізничного транспорту).

4.04.1930 р. у Павлоградському районі (Богданівка, Тернівка) відбулося антирадянське повстання. Керівники: А. Воронкін, І. Аксьонов, І. Шелепов.

15.05.1930 р. на базі Дніпропетровського гірничого інституту створено Металургійний та Хіміко-технологічний інститут.

1.10.1930 р. створено Криворізький державний педагогічний університет.

1930 р. споруджено стадіон «Металург» (нині Дніпро-Арена).

21.12.1932 р. у Дніпропетровську відкрито Мерефо-Херсонській міст через Дніпро. Будівництво почали ще у 1912–1914 рр. (Проект академіка Г.П. Передерія). Новий проект розробив М. Колоколов. Довжина 1610 м. Проклали тунель в Тунельній балці. Після 1945 р. відновлений.

1933 р. прийнято Генеральний план розвитку міста, який вперше передбачав рівномірну забудову обох берегів Дніпра.

Радянсько-німецька війна 1941–1945 рр.

1941 р. 13.08. захоплено П'ятихатки, 14.08. – Кривий Ріг, 17.08. – бої на підступах Дніпропетровська, 22.08. – Дніпродзержинськ, 26.08. – Дніпропетровськ, 27.09. – Новомосковськ, 11.10. – Павлоград. На середину жовтня вся область була окупована німцями (Дніпропетровськ взяла танкова група Е. фон Клейста). Керівником адміністрації спочатку обрали професора П.Олійниченка, якому допомагав Василь Регей (член ОУН).

15.11.1941 р. встановлено адміністрацію Рейхскомісаріату Україна. Як зазначає Ярослав Ісаєвич близько 15 тис. військових, 2 козацькі дивізії, сформовані з мешканців області служили у Вермахті. В області діяла «Просвіта» (заборонена у середині 1942 р.), видавалась «Дніпропетровська газета», «Дзвін» (Кривий Ріг, редактор М.Пронченко), «Промінь» (Нікополь, редактори Поночівний, Шкандель), «Кам'янські вісті» (Дніпродзержинськ, редактор І. Куценко). В Дніпропетровську діяв театр ім. Т. Шевченка, університет (очолив І. Розгін), політехнічний інститут (очолив К. Татомир), історичний музей.

Вже у липні-серпні 1941 р. почалося створення радянського підпілля (очолив М. Сташков), обком якого розташовувався у Павлограді.

В кінці серпня 1941 р. в області з'явилися похідні групи ОУН. Дніпропетровськ став центром ОУН-Південь (керівник З. Матла, з червня 1942 р. Василь Кук). Сильним було ОУНівське підпілля в Кривому Розі, Дніпродзержинську.

16-17.02.1943 р. антифашистське повстання в Павлограді, наслідком чого стало тимчасове звільнення міста від німців, які відновили над ним контроль 22 лютого.

Звільнення області від німецьких окупантів

Дата	Населений пункт
10 вересня 1943 р.	Межова та Петропавлівка, Чаплине
15 вересня 1943 р.	Покровка
17 вересня 1943 р.	Васильківка
18 вересня 1943 р.	Павлоград, Юр'ївка
21 вересня 1943 р.	Перещепине та Синельникове, Котівка
22 вересня 1943 р.	Новомосковськ
23 вересня 1943 р.	Магдалинівка
24 вересня 1943 р.	Царичанка
25 вересня 1943 р.	Петриківка

27 вересня 1943 р.	Нижньодніпровськ-вузол
17 жовтня 1943 р.	Лихівка
19 жовтня 1943 р.	П'ятихатки
20 жовтня 1943 р.	Жовтні води
22 жовтня 1943 р.	Верхньодніпровськ
23 жовтня 1943 р.	Верхівцеве
25 жовтня 1943 р.	Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Баглій
26 жовтня 1943 р.	Солоне
27 жовтня 1943 р.	Кринички
28 листопада 1943 р.	Новопокровка
30 грудня 1943 р.	Томаківка
2 лютого 1944 р.	Орджонікідзе
5 лютого 1944 р.	Апостолове Марганець
6 лютого 1944 р.	Софіївка
8 лютого 1944 р.	Нікополь
21 лютого 1944 р.	Довгинцеве
22 лютого 1944 р.	Кривий Ріг
29 лютого 1944 р.	Широке

Післявоєнний час

У 1944 р. засновано, а у 1947 р. пущений до ладу Дніпропетровський автозавод, який у 1966 р. отримав назву Південний машинобудівний завод

1948 р. пущено перший тролейбусний маршрут в Дніпропетровську

30.04.1958 р. перша передача Дніпропетровського телецентру. Ще у 1955 р. у гірничому інституті ентузіасти сконструювали апаратуру для прийому сигналу з Харкова. Наступного року почалося будівництво телецентру. У квітні створено Дніпропетровську студію телебачення.

1958 р. засновано видавництво «Зоря».

26.02.1960 у м. Дніпропетровську відкрито кінотеатр ФАКЕЛ.

17.03.1960 р. засновано Криворізький історико-краєзнавчий музей.

12.08.1966 р. відкрито стадіон «Метеор».

5 листопада 1966 р. пущений в експлуатацію Новий (Центральний) міст

17.07.1970 р. в Кривому Розі відкрився Державний цирк.

25.06.1971 р. відкрито пам'ятник М.В. Ломоносову. Скульптор А. Ситник, архітектор В. Положій.

25.06.1972 р. «Дніпродзержинська революція». Через загибель трьох людей почався стихійний мітинг. Натовп оточив міський комітет партії, міськвиконком та міський відділ міліції. Гнів вилився лише на органи влади. Поруч був центральний універмаг, якого ніхто не зачепив.

29.04.1974 р. у Дніпропетровську відкрито аеропорт.

18.02.1981 р. відкрито Дніпродзержинський музично-драматичний театр ім. Л. Українки в «Народній аудиторії».

29 грудня 1995 р. пущена перша черга метрополітену (6 станцій) в Дніпропетровську.

21 грудня 2000 р. відкрито Південний міст

2. Урбанізація регіону

Міста

Місто	Старі назва	Дата заснування	Офіційна дата
засновані в часи козацької колонізації			
Дніпропетровськ	Кодак (1645-1787), Новоросійськ (1797–1802), Катеринослав (1787–1797, 1802–1926)	1645	1776
Дніпродзержинськ	Каменське (1750-1936)	1750	1750
Кривий Ріг		1768	1775
Нікополь	Микитине (1639–1775), Слов'янське (1775–1781)	1639	1594
Новомосковськ	Самарчик, Новоселиця (1736-1794)	1736?	1576
Павлоград	Матвіївка (1770-1775) Луганська (1775-1784)	1770	1784
Підгородне	Об'єднання кількох козацьких зимівників	1778	1778
Перещепине		1764	1764
Тернівка		1775	1775
засновані в часи російської колонізації			
Апостолове	Вошиве (1793-1818), Покровське (1818-1923), Косіорове (1936-1938), Єжовськ (1938-1939)	1793	1793
Верхньодніпровськ	Григорівка (1779-1785), Ново-Григорівка (1785-1806)	1779	1779
засновані в часи російської модернізації			
Верхівцеве	Любомирівка (1884-1904)	1884	1884
Жовті води		1895	1895
Пятихатки		1886	1886
Синельникове		1869	1869
засновані в часи радянської промислової індустріалізації			
Вільногірськ		1956	1956
Зеленодольськ (Апостоловський район)		1961	1961
Інгулець		1956	1956
Марганець	Утворене з сіл Городище, Максимівка, Ворошилівка, Госстрой	1938	1938
Орджонікідзе	Покровське (1775-1924), Олександрівська дільниця (1924-1956)	1956	1775
Першотравенськ	Шахтарське (1954-1960)	1954	1954

Селища міського типу. Районні центри

назва	заснування	головні події
Василівка	У XVIII ст. тут був козацький зимівник	у 1775 р. на базі зимівника засновано військову слободу
Магдалинівка	заснована у 1783 р. Андрієм Васильовичем Магденко	
Петриківка	згадується у 1772 р. як важливий торговий центр Протовчанської паланки	у 1936 р. створено школу декоративного розпису. У 1957 р. селище міського типу
Петропавлівка	1775 р.	
Томаківка	1740 р.	
Царичанка	1604 р.	Запорожцями Гаврилом Салом і Олексієм Кочергою засновано зимівник. До 1764 р. сотенне містечко Полтавського полку. У 1784–1797 рр. носила назву Алексопіль

Першотравенськ	1953 р.	до 1960 р. Шахтарське
Кринички	1769 р.	

Села, засновані в козацький період:

1) Китайгород вперше згадується у джерелах у 1667 р.

2) Котовка 1770 р.

3) Саксагань (П'ятихатський район) виникло у 1738 р. як зимівник військового старшини Семена Панчохи. Протягом 1776–1783 р. офіційно було центром Саксаганського повіту, територія якого співпадала з Кодацькою паланкою.

4) Хороше 1750 р.

3. Історико-архітектурні пам'ятки

Придніпров'я багате на пам'ятки історії, архітектури, археології тощо.

Місце загибелі Святослава. Існує багато гіпотез щодо того, де загинув руський князь: 1) острів Хортиця, 2) с. Вознесенка, 3) Кічкаська переправа, 4) острів Пурисів, 5) камені Богатирі на Дніпрі (між Стрільчою скелею і Двонецьким порогом), 6) острів Камянуватий (Князів), 7) балка Канцерівка, 8) Ненасительський поріг (біля с. Микільське на Дніпрі). У 972 р. Святослав загинув у битві з печенігами на чолі, яких був хан Куря. У 1913 р. для увічнення трагічної загибелі князя за ініціативи Одеського відділення Російського військово-історичного товариства встановлено чавунну плиту з написом «У 972 р. біля порогів впав у нерівній битві з печенігами руський витязь князь Святослав Ігорович». Скульптор Б.Едуардс²².

загинув у битві з печенігами на чолі, яких був хан Куря. У 1913 р. для увічнення трагічної загибелі князя за ініціативи Одеського відділення Російського військово-історичного товариства встановлено чавунну плиту з написом «У 972 р. біля порогів впав у нерівній битві з печенігами руський витязь князь Святослав Ігорович». Скульптор Б.Едуардс²².

Фортеця Старий Кодак. Споруджена після ухвали Великого коронного сейму у 1635 р. біля Кодацького порогу. Мета – перекрити шлях козацтву на Південь, для контролю вольностей запорозьких та охорони південного кордону. Роботами керував коронний гетьман Станіслав Конецпольський. Будівничий Гійом Ле-васер де Боплан. Перший комендант француз Жан Маріон. 12.08.1635 р. фортецю здобув гетьман Іван Сулима. Замок відновили у 1639 р. (Інженери Фрідріх Гектант, І. Арцишевський та Ян Пляйтнер). На Запорожжі почалась польська колонізація, а Кодак грав роль адміністративного та військового центру. 7.10.1648 р. фортеця була взята військами Б. Хмельницького під командою Я. Вовченка, М. Нестеренка та П. Шумейка. Фортеця перейшла у підпорядкування гетьмана. На початку XVII ст. фортеця припинила своє існування. Залишилося лише село. У 1910 р. з ініціативи Д.Яворницького встановили монумент. У 1933 р. заклали кар'єр.

комендант француз Жан Маріон. 12.08.1635 р. фортецю здобув гетьман Іван Сулима. Замок відновили у 1639 р. (Інженери Фрідріх Гектант, І. Арцишевський та Ян Пляйтнер). На Запорожжі почалась польська колонізація, а Кодак грав роль адміністративного та військового центру. 7.10.1648 р. фортеця була взята військами Б. Хмельницького під командою Я. Вовченка, М. Нестеренка та П. Шумейка. Фортеця перейшла у підпорядкування гетьмана. На початку XVII ст. фортеця припинила своє існування. Залишилося лише село. У 1910 р. з ініціативи Д.Яворницького встановили монумент. У 1933 р. заклали кар'єр.

²² Старостін В.С. Пам'ятник над Ненаситцем // Експедиція XXI. – 2010. – №12.

Українська укріплена лінія (Царичанський район). Система укріплень, побудованих у 1731–1733 рр. від впадіння Орелі у Дніпро до Сіверського Дінця для охорони південних кордонів Російської держави від турецько-татарських нападів. Автором проекту був головний командир корпусу російських військ в Україні генерал фон Вейсбах. Загальна довжина становила 285

км. Лінія з'єднувалася суцільним високим валом та широким і глибоким ровом. Будівництво велося до 1742 р. По всій лінії було налагоджено шляхи сполучення, побудовано мости. Лінія мала 16 фортець і 49 редутів²³. Першою фортецею була Донецька (пізніше фортеця Св. Петра Петрівка Балаклійський район) зведена в гирлі р. Сухої Берічки (притока Сіверського Дінця). За нею йшли інші фортеці: Тамбовська (Бузова Марівка Барвенківський район), Св. Михайла (Кисілівська, Михайлівка Первомайський район) на р. Кисіль, Слобідська (Лузова, Павлівка Друга Лозівський район) на р. Лузовій, Св. Олексія (Берецька, Олексіївка Харківська область) на р. Березі, Єфремівська (Троїцька, Єфремівка Первомайський район Харківської області) у місцевості Трійчаті Байраки, Св. Параскеви (Парасковія Нововодолазький район), Св. Іоана (Жовтневе Красноградський район), Орловська (Дев'ята, Дячківка), Білевська (Десята, Красноград) при Пархомових Байраках, Св. Федора, Козлівська (до 1738 р. Крутоярська) на р. Орелі, Рязьська (Рязьке Машівський район Полтавської області), Василівська (Маячківська, Нехвороща Новосанжарський район) біля містечка Маячки, Лівенська (Шоста Новосанжарський район) у гирлі р. Очі, Борисоглібська (Рудка Царичанський район) поблизу Царичанки,. Відстань між фортецями не перевищувала 20–30 верст. Лише один раз була використана за призначенням – взимку 1736–1737 рр. під час російсько-турецької війни. Від Білгородського миру 1739 р. лінія стала анахронізмом. Царизм намагався використати її для завдань своєї внутрішньої політики щодо Запорізької Січі. Вона перетинала землі Запорозьких Вольностей, перешкоджала втечам на Запоріжжя і вільному переходу запорожців на Слобідську і Лівобережну Україну.

Могила І. Сірка. У 1967 р. відбулося перепоховання І. Сірка на Сторожевій могилі. На могилі був встановлений бюст за мотивами картини І. Рєпіна «Запорозьці пишуть листа турецькому султану». У 1980 р. встановили нове скульптурне зображення на основі реконструкції Г. Лебединської. 21.08.2000 р. відбулося нове перепоховання праху.

Новобогородицька фортеця. Закладена у 1688 р.

Могила Д.І.Яворницького. Д.Яворницький був спочатку похований на міському цвинтарі у 1940 р. У 1961 р. прах перенесений до Історичного музею. У 1995 р. споруджено пам'ятник.

²³ Редути – невеликі, окремо збудовані укріплення, зімкнутих у вигляді багатокутника

Архітектурні пам'ятки

Потьомкінський палац в Дніпропетровську. Збудований у 1790 р. за проектом архітектора І.Є. Старова. На межі XVIII–XIX ст. був занедбаний. У 1840-х рр. відбудований під потреба дворянського зібрання. У 1849 р. відкритий музей старожитностей. У 1917 р. перетворений на будинок відпочинку трудящих. З 1952 р. Палац

студентів ім. Ю. Гагаріна Дніпропетровського національного університету.

Сукняна фабрика. Будинок споруджено у 1794 р. (Дніпропетровськ, пр. К.Маркса 120). Архітектор О. Волков. Зразок промислового будівництва кінця XVIII ст. Десятиколонний греко-доричний портик. З 1880-х рр. тут розташоване управління Катерининської залізниці і провіантські склади.

Будинок Інзова (пр. Карла Маркса 64). Споруджений на початку 1810-х рр. на вулиці Большой (так тоді називався сучасний проспект Карла Маркса) він більше 20 років слугував місцем, де розташовувалась Контора Піклувального комітету іноземних поселенців Півдня Росії. У 1820 р. тут побував О. Пушкін. З 1988 р. діє музей «Літературне Придніпров'я». У 1837 р. в цьому

будинку відкрилося Катеринославське повітове училище. У 1917 р. в цьому училищі навчався майбутній поет Михайло Аркадійович Светлов (1903–1964). Протягом не тривалого часу тут діяла Українська школа ім. І. Франка, яка виникла на місці міського училища. У 1919–1920 рр. в школі викладав математику молодий вчитель, відомий в майбутньому письменник В.П. Підмогильний

Будинок губернатора. Збудований у середині XIX ст. в неготичному стилі для Англійського клубу на розі Катерининського проспекту і Воскресенської. Тут бували О. Польш, А. Достоевський, М. Стопановський. З 1887 р. по 1917 р. резиденція катеринославських губернаторів. У 1935–1941 р. – будинок піонерів, з середини 1990-х відділення Приватбанку.

Будинок Катеринославської міської думи. Споруджений у 1903 р. (нинішня адреса пр. К. Маркса 47 в Дніпропетровську) в стилі німецького ренесансу. Архітектор Д. Скоробогатов. У 1918 р. тут діяла «соціалістична дума», в складі якої був Г.Петровський. З середини 1930-х до 1983 р. містився міський виконавчий комітет. З 1983 р. Дніпропетровське державне училище

культури.

Будинок історичного музею ім. Д. Яворницького. Споруджений у 1905 р. у стилі неокласицизму. Інженер Г. Панафутін.

Будинок Д. Яворницького в Дніпропетровську. Збудований у 1905 р. архітектором Л. Бродницьким на кошти Д. Яворницького. З 1988 р. тут меморіальний музей. Тут бували О. Вишня, П. Тичина, І. Карпенко-Карий, М. Рильський та інші.

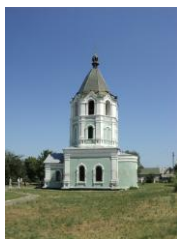

Будинок Хрінникова (Готель Україна). Побудований протягом 1910–1912 рр. Архітектор П. Фетісов. Консультант Д. Яворницький. Виконаний в стилі українського бароко. Центральні башти подібні до башт Покровської січової церкви на малюнку Рігельмана. Часткова реконструкція у 1953–1954 рр.

Храми

Успенський храм у Китайгороді. Зведена у 1754 р. коштом китайгородського сотника П.Є. Семенова у стилі барокко.

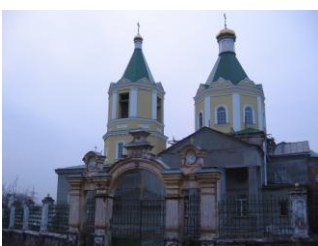
Варварівська церква у Китайгороді. Збудована у 1756 р. коштом китайгородського сотника П.Є. Семенова.

Миколаївський храм у Китайгороді. Збудований у 1757 р. коштом китайгородського сотника П.Є. Семенова у стилі бароко.

Новомосковський Свято-Троїцький. 1773–1778 рр. Новоселиці (Новомосковськ)

майстром-будівничим Якимом Погрібняком був споруджений Свято-Троїцький собор в стилі козацького бароко. У 1880-х рр. було здійснено реконструкцію. В радянський час тут був природничий музей, склад комбикормів, була небезпека знищення в часи радянсько-німецької війни і у післявоєнний час. Образ собору змальований у романі О. Гончара «Собор». Занесений до списку ЮНЕСКО як пам'ятку архітектури світового значення.

Миколаївський храм у Новому Кодакі (Дніпропетровськ). Побудована у 1811 р. Замість старої дерев'яної, яку розібрали у 1801 р., у 1807 р. заклали кам'яну. У 2006 р. храм спотворили, демонтувавши єдині на Придніпров'ї ковані хрести – пам'ятки ставрографічного українського мистецтва і змінили форму бань.

Преображенський собор в Дніпропетровську. 11.07.1835 р. урочисто освячено закладений 9.05.1787 р. храм. За зразок взятий собор Павла біля Риму. Перший проект собору належить Клоду Геруа. У 1830 р. за сприяння архієпископа Гавриїла (Розанова), за проектом А.Д. Захарова заклали новий собор в стилі класицизму. До 1931 р. в храмі проводилися богослужіння. В радянський час

тут був антирелігійний музей. У 1941–1943 рр. храм належав Українській автокефальній церкві. У 1950–1960-ті роки склад паперу видавництва «Зоря». У 1977 р. музей історії релігії та атеїзму. У 1991–р. богослужіння відновилося.

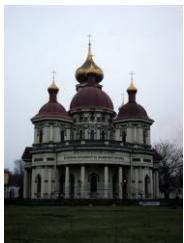

Покровський храм в с. Рубанівському (Григорівському Васильківський р-он). Споруджений у 1896 р. на кошти дворянки К.П. Василенко. В радянський час занедбана. У 1990-х рр.. реставрована. Поруч з храмом влаштовано музей-хату І. Манжури.

Дніпродзержинський костьол Святого Миколая. У 1897 р. в с. Кам'янське за сприяння і фінансової підтримки директора-розпорядника Дніпровського заводу Ігнатія Ясюковича споруджено католицький храм. Архітектор М.З. Харманський. Споруджений на кшталт готичних соборів з двома 33-метровими баштами. З 1929–1992 рр.

костьол не діяв як храм.

Миколаївський (Брянський) храм. Споруджений у 1915 р. Архітектор Г.І. Туровець. Зведений на кошти робітників, службовців і власників Брянського заводу у стилі класицизму. Закрита у 1929 р. Тривалий час тут був склад. Після 1945 р. спортивна школа, знову склад. 6.09.1979 р. пам'ятка архітектури. З 27.04.1987 . Будинок органної та камерної музики.

4. Пам'ятки археології

Товста могила, скіфський курган IV ст. до н.е. біля міста Орджонікідзе Дніпропетровської обл.; досліджена 1971 р. Борисом Мозолевським, який виявив нашійну золоту прикрасу – Пектораль.

Чортомлик, велика скіфська могила (висота 20 м, діаметр – 350 м) кін. IV ст. до н. е., розташована за 22 км на північний захід від Нікополя (Дніпропетровська область) біля села Чкалове. Досліджений І.Є. Забеліним у 1862–1863 рр. Виявлено срібну вазу-амфору, на фризі якої зображено скіфів, що приборкують диких коней.

Курганний могильник (с. Запорозьке Апостолівського району, охоронний номер 040005-Н). Датується III–I тис. до н.е. Виявлений у 1982 р. У складі могильника 12 курганів. Найвищий 9 м.

Курганний могильник (с. Слов'янка Апостолівського району, охоронний номер 040006-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982 р. У складі могильника 16 курганів. Висота найбільшого 10 м.

Курганний могильник (с. Веселий Кут Криворізького району, охоронний номер 040008-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982 р. У складі могильника 6 курганів. Найвищий 10 м.

Курганний могильник «Бабина могила» (с. Кам'яне поле Криворізького району, охоронний номер 040009-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982 р. У складі могильника 4 кургани. Найвищий 10 м.

Курган «Нечаєва-Гегелина могила» (с. Лебединське Нікопольського району, охоронний номер 040011-Н). Пам'ятка I тис. до н.е. Виявлений у 1939 р. Висота

18 м. З північної сторони встановлена стела на честь загиблих радянських воїнів.

Курган «Орлова могила» (с. Лебединське Нікопольського району, охоронний номер 040012-Н). Пам'ятка I тис. до н.е. Виявлений у 1939 р. Висота 10 м. На кургані меморіал загиблим воїнам.

Курган (с. Лобойківка Петриківський район, охоронний номер 040013-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982 р. Висота 10 м.

Городище (с. Башмачка Солонянського району, охоронний номер 040014-Н). Датується III–V ст. н.е. Досліджувалося у 1953, 1971–1979 рр. Поселення Черняхівської культури.

Курган (с. Безбородькове Солонянського району, охоронний номер 040015-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982–р. Висота 6 м. Вершина зрізана. На ній розташована зруйнована капличка.

Курганний могильник «Могила Чекерезка» (с. Томаківка Солонянського району, охоронний номер 040017-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982–р. У складі могильника 9 курганів. Найвищий 8 м.

Курганний могильник (с. Мар'ївка Софіївський район, охоронний номер 040018-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982 р. У складі 2 кургани. Найвищий 6 м.

Курганний могильник (с. Петропавліка Софіївський район, охоронний номер 040019-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982 р. У складі могильника 18 курганів. Найвищий 7 м.

Курган (с. Радичеве Широківського району, охоронний номер 040023-Н). Пам'ятка III–I тис. до н.е. Виявлена у 1982–р. Висота 6,5 м. В північно-східній частині окопи радянсько-німецької війни.

5. Образотворче мистецтво

Художній музей. Будинок музею збудований у 1913 р. на вул. Поліцейській (нині Т. Шевченка 21) для губернського землемірного училища. У 1936 р. сюди переїхало зібрання картин, яке з 1914 р. поневірялося по різних спорудах (Потьомкінський палац, будинок Хрінникова). Тут зберігаються картини А. Васнецова, В. Полєнова, П. Нілуса, І. Рєпіна, І. Левітана, І. Айвазовського, С. Васильківського. Члени художньої комісії Катеринославського наукового товариства О.О. Лукашевич, І.Г. Горбоносів запропонували створити в Катеринославі картинну галерею. Формування колекції почалося у 1903 р. з проведення виставки картин. Катеринославська картинна галерея відкрилась 27.04.1914 р. У 1922 р. галерея перетворилась на Катеринославський державний художній музей.

Петриківський розпис. Українське декоративно-орнаментальне народне малярство, яке сформувалося на Дніпропетровщині в селищі Петриківка. Побутові речі із візерунками в стилі петриківського розпису збереглися з XVII століття. У 1936 р. стараннями місцевого вчителя Олександра Стативи у Петриківці відкрилась школа декоративного малюнка. Головним педагогом її на довгі роки стала Тетяна Пата. У 1958 р. за ініціативою Федора Панка була створена фабрика петриківського розпису, що проіснувала до початку 2000-х

рр. У 1998 році Експериментальний цех об'єднався з творчим об'єднанням «Петриківка» ДО НСХУ (створене за сприянням Національної спілки художників України у 1991 р. Організатор – А.А. Пікуш). Нова назва підприємства – Центр народного мистецтва «Петриківка».

Найбільш відомі пам'ятники:

Дніпропетровськ. Верстова миля. Кінець XVIII ст.

Дніпропетровськ. Пам'ятник О.С. Пушкіну. Відкритий 14.10.1901 р. на Воєнній вулиці (пр. Пушкіна). Скульптор І.Я. Гінзбург.

Дніпродзержинськ. Монумент «Прометей». Відрито 7.11.1922 р. Скульптор – уродженець с. Кам'янського Олексій Якович Сокіл.

Дніпропетровськ. Монумент «Вічної слави». Відкритий у 1967 р. Скульптори В. Агибалов, Ф. Овсянкін. Архітектори: А. Максименко, Е. Черкасов.

Дніпропетровськ. Пам'ятник М.В. Гоголю. Встановлений у 1959 р. на перетині бульвару М. Гоголя і пр. К. Маркса. Скульптор О. Ситник, Е. Калішенко, А. Штрубшток. Різьбяр С. Тимофєєв.

Жовті Води. Пам'ятник героям національно-визвольної війни українського народу 1648–1957 років (Б. Хмельницькому, І. Богуну, М. Кривоносу (на конях)), парк «Слави» (1960 р.). Скульптори А.Ю. Білостоцький, О.О. Супрун, архітектор В.Г. Гнезділов.

Жовтоолександрівка (П'ятихатський район). Пам'ятник на честь переможної битви під Жовтими Водами 1648 р.

Кривий Ріг. Козаку Рогу – засновнику міста (28.05.2011 р.). Скульптор Олександр Васякін.

Дніпропетровськ. Пам'ятник Д.І. Яворницькому. Відкритий у 8.11.1995 р. біля історичного музею.

Дніпропетровськ. Стелла на честь заснування Нового Кодаку – предтечі Дніпропетровська. Відкрита 18.08.2007 р. біля Нових Кодак на набережній з ініціативи благодійного фонду Олексія Лазька.

Дніпропетровськ. Пам'ятник Олександрю Полю. Відкритий 14 вересня 2002 р. на пр. К. Маркса. Скульптор В. Небоженко, архітектор В. Положий.

Павлоград. Засновнику Павлограда Матвію Хижняку (2009 р.).

Питання до теми.

1. Скільки Запорозьких Січей існувало на території Дніпропетровської області?
2. В якому році в історичних документах вперше згадується предтеча Дніпропетровська поселення Новий Кодак?
3. В якому році заснований Національний гірничий університет?
4. Які об'єкти були споруджені російським урядом для контролю за запорожцями?
5. Вкажіть який з храмів на території області є найстарішим?
6. В якому році створена фабрика петриківського розпису?
7. Назвіть найстаріший пам'ятник м. Дніпропетровська?
8. Яке сучасне місто нашого краю носило назву Микитине?
9. Який пам'ятник є символом Дніпродзержинська?
10. Який з храмів області описаний в романі О.Гончара «Собор»?

Тема 5. Видатні діячі Придніпров'я

Питання до теми:

1. Діячі науки, освіти і мистецтва
2. Громадські діячі

1. Діячі науки, освіти і мистецтва

Письменники

Олена Андріївна *Ган* (11.01.1814–24.06.1842). Народилась на Київщині. Одружилась з військовим П.О. Ган, з яким жила в Кам'янському. В своїх творах показала духовне життя російської просвіченої жінки першої половини XIX ст. Співпрацювала з журналом «Библиотека для чтения», «Отечественны записки». Найбільш відомі твори: «Утбалла» (1838), «Медальйон» (1839), «Даремний дар» (1842). Її називали російською Жорж Санд.

Андріан Феофанович *Кащенко* (19.09.1858–16.03.1921). Народився на хут. Веселому Олександрівського повіту. В Катеринославі жив на вул. Польовій (нині пр. Кірова), потім на вул. Басейній (нині вул. Писаржевського) і працював на Катерининській залізниці. Протягом 1917–1919 рр. надрукував найбільш відомі свої книги: «Над Кодацьким порогом», «Запорозька слава», «Під Корсунем», «Зруйноване гніздо». Це серйозні історико-психологічні дослідження та популяризаторські повісті. У книгах змалював запорозьку республіку, яка була знищена російським царатом.

Валер'ян Підмогильний
(1901–1937)

Валер'ян Петрович *Підмогильний* (2.02.1901–3.11.1937). Один з перших провісників екзистенціалізму. Романи «Місто» (1928), «Невеличка драма» (1930), «Повість без назви» (1934), переклади з французької мови. Навчався в реальному училищі, з 1918 р. в Катеринославському університеті. У 1920 р. викладав у 1-й школі ім. І. Франка. Опублікував оповідання «В епідемічному бараці» в збірнику «Вир революції». З 1921 р. жив у Києві. У 1934 р. працює у Харкові над перекладами, в тому ж році заарештований. Розстріляний на Соловках.

Олександр Терентійович Біліченко (Олесь *Гончар*) (3.04.1918–14.07.1995). Народився в Ломівці (в межах Дніпропетровська). Виховувався на слободі Суха на Полтавщині. У 1938 р. вступив до Харківського університету. У 1941 р. пішов добровольцем на фронт. У 1946 р. закінчив Дніпропетровський університет. У 1948 р. отримав Сталінську премію за твори про війну. У 1959–1971 рр. голова спілки письменників України. У 1962 р. отримав Шевченківську премію. Роботи: «Прапороносці» (1949), Собор (1968), Бригантина (1972).

Григорій Джамалович *Гусейнов* (23.08.1950). Народився на Кіровоградщині. У 1982–р. закінчив Одеський державний університет. У 1982–1991 рр. кореспондент газети «Червоний гірник» (Кривий Ріг). Засновник і редактор журналу «Кур'єр Кривбасу». У 2006 р. лауреат премії Т.Шевченка. Книги:

«Господні зерна», «Станційні пасторалі», «Незаймані сніги», «Повернення в Портленд».

Науковці

Яків Павлович *Новицький* (24.10.1847–19.05.1925). Історик, археолог, етнограф, фольклорист, краєзнавець, педагог. Народився в с. Аули (нині Криничанський район). У 1895 р. закінчив Олександрівську повітову школу. У 1869–1877 рр. працював у школах Олександрівського повіту. Збирав історико-етнографічний та фольклористичний матеріал по селах Катеринославщини. У 1881–1917 рр. секретар, згодом опікун та екзаменатор земських шкіл. Зібрав і видав у 1894 р. перше регіональне видання українських пісень. У 1905 р. видав історико-етнографічний опис «З берегів Дніпра». Член Катеринославської архівної комісії. Засновник Олександрівського історичного музею (нині Запорізький обласний історичний музей), який відкрився у 1913 р. У 1919–1925 рр. працював директором створеного ним архіву (нині Державний архів Запорізької області).

Дмитро Іванович *Яворницький* (6.11.1855–5.08.1940). Народився на Харківщині. У 1881–р. закінчив Харківський університет. До 1891 р. викладав у Петербурзі. У 1892 р. засланий до Ташкенту. У 1901 р. захистив магістерську дисертація «Історія запорозьких козаків» в Казанському університеті. У 1902 р. земська управа і наукове товариство міста Катеринослава запросили його на посаду директора крайового історичного музею ім. О.Поля, в якому він працював до 1932 р., придбавши для нього цінні рукописи, портрети історичних діячів, мистецькі картини, одяг запорожців, нумізматичні колекції. У 1920–1933 рр. був викладачем Катеринославського Інституту народної освіти, в якому 1925–1929 рр. очолював науково-дослідну кафедру українознавства. 1925 р. його обрано членом-кореспондентом ВУАН. У 1927–1932 рр. його призначено відповідальним керівником археологічного нагляду над розкопками на території будівництва Дніпрельстану. У 1933 р. знятий з посади директора музею. Автор багатьох наукових робіт з історії запорозького козацтва. Автор літературних творів: «Наша долі – божа воля» (1901, 1905), «За чужий гріх» (1907), «Поміж панамі» (1911), «Вечірні зорі» (1910) та інші.

Іван Якович *Акінфієв* (10.06.1861–2.08.1919). Вчений і педагог, ботанік-географ. У 1874–р. закінчив семінарію. З 1880 р. вчитель хімії та історії в Катеринославському реальному училищі, згодом в Маріїнській жіночій гімназії. У 1894 р. був серед засновників «Товариства піклування про дітей». У 1905–1911 рр. директор Олександрівського комерційного училища. У 1916 р. один з організаторів Вищих жіночих курсів. Автор книги «Растительность Екатеринослава в конце первого столетия его существования» (1889).

Олександр Сергійович *Лапко-Данилевський* (27.01.1863–7.02.1919). Історик. Народився на Верхньодніпровщині. З 1890 р. приват-доцент, а згодом професор Петербурзького університету. 1894 р. член Археографічної комісії. З 1905 р. академік Петербурзької академії наук. 1915 р. член Російського історичного товариства. Автор праць у галузі соціально-економічної, політичної та культурної історії Росії XV–XVIII ст., методології історії, джерелознавства. У 1917 р. член комісії з укладання виборчого закону до Установчих зборів.

Венедикт Вікторович *Курилов* (14.03.1867–8.02.1921). Професор хімії Вищого гірничого училища в Катеринославі (1899–1907). Один з організаторів Катеринославського наукового товариства 1901 р. Ініціатор створення в Катеринославі ботанічного саду та природничо-історичного музею. Підтримував Д. Яворницького, якого запросив очолити Обласний музей.

Олександр Митрофанович *Терпигорєв* (21.11.1873–8.11.1959). Народився в м. Тамбов. Працював в гірничому інституті 1900–1922 р. Засновник школи гірничого мистецтва. Разом з М.Протодьяконовим та Л.Шевяковим у 1922 р. підготував монографію «Опис Донецького басейну». Очолював відділення Російського технічного товариства в Катеринославі. У 1933–1936 рр. директор Московського гірничого інституту. З 1935 р. академік АН СРСР.

Віктор Платонович *Петров* (10.10.1894–8.06.1969). Народився в Катеринославі. Дитинство Петрова пройшло в Одесі. В 1913 р. він закінчив Холмську чоловічу гімназію, а в 1918 р. історико-філологічний факультет Київського університету. Працював в Етнографічній комісії Української Академії наук. Разом з Андрієм Лободою був редактором Етнографічного вісника (1925–1929) та головою Етнографічної комісії (1927–1933). В 1920-ті роки Петров належав до кола неокласиків. В 1930 р. Петров отримав докторський ступінь за дослідження «Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість». Був репресований. В кінці війни опинився в Німеччині і був пов'язаний з Українським науковим інститутом в Берліні. У 1949 р. в Москві. Від 1956 р. він працював в Києві в Інституті археології. Твори: «Без ґрунту» (1942–1943), в якому описав Катеринослав початку ХХ ст., Доктор Серафікус (1947). Наукові: «Походження українського народу» (1947), «Скіфи. Мова і етнос» (1968).

Борис Миколайович *Мозолєвський* (4.11.1936–13.09.1993). Народився в Миколаївській області. Вчився в Одесі та Сіську на льотчика. У 1964 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Працював у видавництві «Наукова думка». З 1968 р. позаштатний працівник Інститут археології. У 1969 р. брав участь в експедиції О. Тереножкіна на Гаймановій могилі (Запорізька область). З 1969 р. очолює Орджонікідзевський археологічний загін, який досліджує кургани у районі річок Базавлук, Солона,

Чортотлик. 21.06.1971 р. в кургані Товства могила знайшов Золоту пектораль. У 1979 р. у Нікопольському краєзнавчому музеї створена археологічна секція. Опублікував більше 50-ти монографій: «Товста могила», «Скифия и Кавказ», «Скіфський степ».

Михайло Кузьмович *Янгель* (7.11.1911–25.10.1971). Народився в Іркутській губернії. У 1937 р. закінчив Московський авіаційний інститут. До 1948 р. працював в КБ. М. Полікарпова. З 1954 р. головний конструктор КБ «Південне». Під його керівництвом створено кілька поколінь бойових стратегічних ракет з дальністю польоту до 11 тис. км. На основі його робіт створено ракетні війська стратегічного призначення. Ракети СС-9 були практично не вразливі для протиракетної оборони.

Митці

Василь Онисимович *Корнієнко* (22.04.1867–13.12.1904). Народився в с. Мануйлівка. Ілюстрував «Енеїду» І. Котляревського, твори А. Кащенко. Малював картини на тему запорозького побуту.

Олександр Леонтійович *Красносельський* (7.07.1877–19.03.1944). Працював в Катеринославі (Дніпропетровську) протягом 1913-1944 рр. У 1922–1929 рр. губернський архітектор. Займався врегулювання Жандармської (Красноповстанської) та Невінчаної балок. Спроектував будинки: Анатомічний корпус Медичної академії (1916),

Палац культури ім. Ілліча (палац металістів 1932 р.), Центральний універмаг (1937), універмаг «Дитячий світ» (1937–1939). Реконструкція: Корпус ДНУ на К. Маркса 36 (1936), Будинок Обласної ради на пр. Кірова 2 (1936), Корпус Історичного музею на пр. К. Маркса 18 (1937)

Данило Федорович *Сахненко* (1875–1930). Кінооператор. У 1906 р. кіномеханік біоскопа Зайлера в Катеринославі. У 1908 р. хронікер французької фірми «Пате». У 1911 р. зайнявся художньою кінематографією, організував власне «Південноросійське ательє «Родина». Відзняв фільм з вистави М. Садовського «Наталка Полтавка». У січні 1912 р. на екрани вийшов фільм «Запорізька Січ». Також зняв фільми: «Облога Запоріжжя», «Любов Андрія», «Мазепа». Зняв комедії: «Оце так ускочив», «Грицько Голопупенко». У 1925 р. у Харкові зняв фільм «Убивство сількора».

Микола Петрович *Глушченко* (17.09.1901–31.10.1977). Народився в Новомосковську. Закінчив комерційну школу в Юзівці. Мобілізований до армії Денікіна, згодом опинився у Польщі. У Берліні закінчив приватну художню школу і Вищу школу образотворчого мистецтва. Приятелював з О. Довженком. З 1926 р. працював на радянські спецслужби (агент Ярема). Був знайомий з

П. Пікассо та А. Матісом. У 1936 р. приїхав до Москви. Повідомив радянське керівництво про підготовку Німеччини до нападу на СРСР. У 1944 р. переїхав до Києва. Написав 10 тис. пейзажів. Народний художник СРСР.

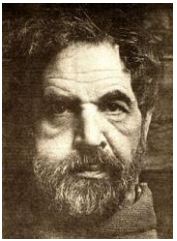

Михайло Олександрович *Штейн* (Шатров) (19.02.1908–12.1985). Журналіст, літератор. Воював на фронтах Другої світової війни. Завідував відділом культури газети «Зоря». Допоміг студенту О.Гончару опублікувати перші оповідання. Протягом 1955–1971 р. працював у видавництві «Зоря». У 1966 р. видав книгу «Город на трех холмах», 1969 р. «С вершины полувека», які стали краєзнавчими бестселерами.

Євген Вікторович *Вучетич* (28.12.1908–12.04.1974). Народився в Катеринославі. У 1933 р. закінчив Академію мистецтв в Ленінграді. Учасник радянсько-німецької війни. Автор пам'ятника генерала М.Ватутіна в Києві. Скульптор меморіалу в Берліні «Воїн-Визволитель» (1946–1949). У 1957 р. створив монументальну скульптуру «Перекуємо мечі на орала», встановлена в Трет'яковській галереї і біля будівлі ООН в Нью-Йорку. У 1963–1967 р. керівник проекту меморіалу на Мамаєвому кургані у Волгограді. Брав участь у розробці проекту меморіалу в Києві.

Вадим Абрамович *Сидур* (28.06.1924–26.06.1986). Народився в Катеринославі. Учасник радянсько-німецької війни. У 1953 р. закінчив Строганівське училище в Москві. Скульптор. Найбільш відомі роботи: «Поранений» (1963), «Відчай» (1963), «Пам'ятник загиблим від насильства» (1965), «Бабій Яр» (1966), «Треблінка» (1966), «Формула скорботи» (1981).

Валентин Іванович *Зноба* (10.01.1929–7.08.2006). Скульптор, художник. Народився у с. Софіївка. Навчався у Дніпропетровському художньому училищі. У 1957 р. в Брюсселі отримав золоту медаль за скульптуру «Бокораш». Лауреат премії Т. Шевченка (1996). Почесний громадянин м. Києва. Роботи: Козак Мамай у Києві, Анна Київська у Санлісі (Франція).

Михайло Васильович *Мельник* (18.05.1957). Народився на Сумщині. У 1982 р. після закінчення Київського інституту театрального мистецтва почав акторську діяльність в театрі ім. Т. Шевченка в Дніпропетровську. У 1989 р. став засновником і художнім керівником першого в Україні театру одного актору «Крик». У 2005 р. став Народним артистом України. У 2007 р. лауреат премії ім. Т.Шевченка. Поставив спектаклі: «Лоліта», «Парфюмер», «Mollis», «Гріх».

Лауреати Шевченківської премії

- 1962 – Гончар О.Т., письменник
- 1971 – Гай О.Д.; Дальський В.М., актори
- 1972 – Глущенко М.П., художник
- 1974 – Загребельний П.А., письменник
- 1974 – Штогаренко А.Я., композитор
- 1975 – Голенко М.Ф., співачка, музикант
- 1976 – Загребельний О.М., співак
- 1976 – Пузирков В.Г., художник

1977 – Баженов А.Г., музикант
 1978 – Ареф'єв А.В., художник
 1978 – Варивода П.С., диригент
 1978 – Данькевич К.Ф., композитор
 1978 – Дальшин А.А., співак
 1978 – Кіосе В.В., диригент
 1978 – Суржина Н.А., оперна співачка
 1978 – Український М.О., оперний співак
 1978 – Доценко Н.П., акторка
 1978 – Чернявський Г.Г., художник
 1978 – Юдін В.Л., акторка
 1979 – Бут М.Я., графік
 1979 – Ватченко Г.Ф., директор музею
 1979 – Зуєв В.О., архітектор
 1979 – Коротков В.І., архітектор, дизайнер
 1979 – Овечкін М.В., художник
 1979 – Прокудо В.С., історик, музейщик
 1979 – Ривін В.Л., архітектор, художник
 1980 – Івакін Ю.О., літературознавець
 1985 – Прудкін Є.Д., співак
 1985 – Фащенко В.В., літературознавець
 1992 – Синиця Г.І., художник
 1996 – Зноба В.І., скульптор
 1998 – Литовченко М.Т., художниця
 1999 – Щербаков І.В., композитор
 2000 – Тимченко М.К., художник
 2006 – Гусейнов Г.Д., письменник
 2007 – Мельник М.В., актор театру

2. Громадські діячі

Петро Іванович *Калнишевський* (1690–1803). Останній кошовий Запорозької Січі. Народився в с. Пустовійтівка Лубенського полку. Був осавулом, суддею Війська Запорозького низового. У 1762 р. обраний кошовим.

Нагороджений орденом Андрія Первозванного за доблесть, проявлену в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. Відстоював права запорожців, неодноразового їздив з депутаціями до Петербургу. У 1775 р. було заарештовано і заслано на Соловецький монастир, де він і помер. 2008 р. Українська православна церква приєднала його до лику святих.

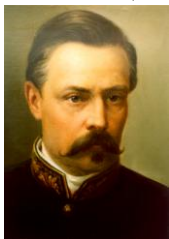
Дмитро Тимофійович *Мізко* (7.11.1772–19.12.1847). Народився на Чернігівщині. Закінчив Чернігівську семінарію та Київську духовну академію. З 1798 р. оселився на Катеринославщині. У 1803 р. директор училищ Катеринославської губернії. У 1805 р. очолив відкриту Катеринославську класичну гімназію. Під його керівництвом

відкрито 5 повітових училищ (у Катеринославі, Павлограді, Новомосковську, Бахмуті, Олександрівську)

Андрій Якович *Фабр* (20.08.1789–25.01.1863).

Катеринославський губернатор (1847–1857). Впорядкував вул. Широку (нині пр. К. Маркса), було зрізано крутий схил нагірної частини – покладено бруківку, споруджено підземний водопровід (перша каналізація) в районі вул. Леніна (там була р. Половиця). У 1849 р. у реставрованому Потьомкінському палаці відкрито громадський «музей», з кого бере свій початок музей Д. Яворницького. В основі була колекція А. Фабра. Серед іншого були половецькі «баби», які за наказом губернатора збирали по всій губернії.

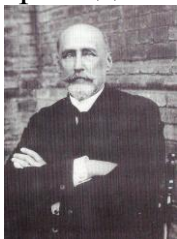
Олександр Миколайович *Поль* (1.09.1832–20.08.1890).

Народився в с. Малоолександрівка (нині Верхньодніпровський р-он). У 1854 р. закінчив Дерптський університет. Земський діяч (1866–1890). Сприяв початку промислових розробок залізних руд Криворіжжя у 1881 р. Особисто підтримував і сприяв реалізації ідеї спорудження першого стаціонарного мосту в Катеринославі і прокладання залізниці через місто (1884 р.). Зібрав колекції старожитностей, яка лягла в основу Дніпропетровського історичного музею. У 1887 р. став почесним громадянином м. Катеринослава.

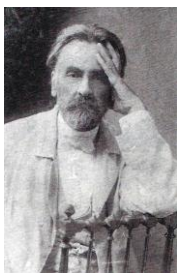
Михайло Мартинович *Алексєєнко* (17.10.1847–18.11.1917).

Народився в Катеринославі. У 1864 р. закінчив Катеринославську класичну гімназію. У 1868 р. закінчив Харківський університет. У 1891–1899 р. ректор Харківського університету. З 1903 р. член Катеринославської архівної комісії. Член 3-ї та 4-ї Державних Дум Російської імперії (1907–1917). Гласний Катеринославського губернського земського зібрання (1878–1886). Почесний громадянин м. Катеринослава (1914).

Ігнатій Ігнатійович *Ясюкович* (1.11.1847–1914). Народився в

м. Ковно (Литва). У 1869 р. закінчив петербурзький технологічний інститут. У 1884 р. керівник Путилівських заводів в Петербурзі. З 1888 р. директор-розпорядник Дніпровського заводу в с. Кам'янське. У лютому 1889 р. запущена перша домна заводу. У 1894 р. при підтримці І. Ясюковича споруджено Миколаївський храм, у 1897 р. – костьол. У 1900 р. збудовано Народний дім, біля якого розбили парк. У 1903 р. повернувся до Петербургу.

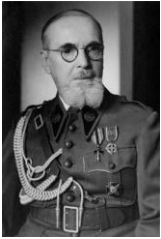

Микола Васильович *Биков* (1857–12.1917). Літератор, критик, редактор. У 1879 р. закінчив катеринославську класичну гімназію. Співробітничав з газетами «Днепр» та «Степь». У 1898–1900 рр. видавав газету «Днепровская молва», у 1906 р. «Добра порада». Видав кілька книжок: «Миниатюры Игренева» (1898), «Кем делается история?» (1912). Член-засновник Катеринославської архівної вченої комісії (1903), входив до числа членів «Просвіти»

(1905).

Іван Михайлович *Труба* (9.09.1878–27.08.1950). Народився у Гомелі. З 1907 р. жив в Катеринославі. Викладав у комерційному училищі, інженер-технолог Катерининської залізниці. Входив до складу «Просвіти». Ініціатор створення Українського об'єднаного комітету у 1917 р. Боровся за встановлення української влади і місті. Був комісаром народної освіти Катеринославської губернії. Брав участь в організації Учительського інституту на університету. Займався літературною творчістю. Друкувався в «Дніпрових хвилях» (1910–1913). Склав першу українську хрестоматію: «Початкова читанка» для початкових шкіл. У 1919 р. емігрував до Чехії, де працював на заводі «Шкода».

Микола Олександрович *Капустянський* (30.03.1881–19.02.1969). Народився в с. Чумаки Томаківського району. Закінчив Катеринославську духовну семінарію. Брав участь у російсько-японській війні 1904–1905 рр. У 1912 р. закінчив імператорську військову академію. Учасник I Світової війни. З 1917 р. бере участь в українзації військових частин. Помічник П. Скоропадського у створенні Першого українського корпусу. У грудні воював проти більшовиків. У 1918 р. розробляв військово-законодавство. У 1919 р. головнокомандувач з військових операцій Директорії УНР. У 1920 р. генерал-хорунжий армії УНР. У 1929 р. взяв участь у створенні ОУН. Член уряду УНР в еміграції.

Нестор Іванович *Махно* (8.10.1888–25.07.1934). Народився в с. Гуляй-поле на Катеринославщині (нині Запорізька область). Член «Спілки вільних хліборобів». У 1908 р. заарештований. Протягом 1911–1917 рр. ув'язнений Бутирської в'язниці. Восени 1917 р. голова повітової ради робітничих і солдатських депутатів. У березні-квітні захищав Чаплине від австро-німецьких військ. Восени 1918 р. очолив загін, який боровся проти австро-німецьких військ. Наприкінці грудня 1918 р. спільно з більшовиками зайняв м. Катеринослав, але був вибитий полком «Вільного козацтва» Р. Самокишем. Воював на боці більшовиків, за взяття Маріуполя отримав орден Червоного прапора. У вересні 1919 р. створив Революційно-повстанську армію України (30 тис. бійців, 10 тис. кінноти). У жовтні 1919 р. звільнив кілька міст на Катеринославщині від військ А. Денікіна. З листопада 1920 р. по серпень 1921 р. веде боротьбу з більшовиками. 28.08.1921 р. перейшов кордон з Румунією. Помер і похований у Парижі.

Костянтин Юрійович *Пестушко* (Кость Степовий-Блакитний) (10.02.1898–9.05.1921). Український військовий діяч, отаман Степової дивізії. Народився на Катеринославщині в Ганнівці (нині Кіровоградська область). Доброволець Першої світової війни. Мав два георгіївські хрести. З 1917 р. в армії УНР. У 1920 р. створив і очолив Степову дивізію, яка мала від 12 до 15 тис. вояків. 24.09.1920 р. став головним отаманом Холодного Яру. Підняв повстання проти більшовиків на Херсонщині і Катеринославщині.

Почесні громадяни міста Дніпропетровська

Рік надання	ПІБ, короткі дані
1868	Дунін-Борковський Василь Дмитрович (1819–1892), губернатор 1865–1870 рр.
1887	Поль Олександр Миколайович (1832–1890), громадський діяч
1887	Алексєєв Георгій Петрович (1834–1914), маршалок дворянства 1874–1886 рр.
1888	Дурново Іван Миколайович (1834–1903), губернатор 1870–1882 рр.
1890	Батюшков Дмитро Миколайович (1830 – після 1897 р.), губернатор 1884–1890 рр.
	Риндовська Олександра Якимівна (1829–1905), керівник Маріїнської жіночої гімназії, освітянка.
	Мессарош Катерина Іванівна (?–?), діячка освіти
1911	Алексєєнко Надія Іванівна (?–?), засновниця дитячої лікарні, благодійниця
1914	Алексєєнко Михайло Мартинович (1848–1917), земський діяч, член Державної Думи Росії
1914	Родзянко Михайло Володимирович (1859–1924), земський діяч, голова Державної Думи Росії
1914	Урусов Микола Петрович (1863–1918), маршалок дворянства 1908–1917 рр.
1978	Макаров Олександр Максимович (1906–1999), гендиректор ПМЗ
1978	Махота Петро Семенович (1920–1997), сталевар заводу ім. Г. Петровського
1978	Сарана Надія Онисимівна (1918–2006), учасниця підпілля, педагог
1979	Брежнев Леонід Ілліч (1906–1982), генсек ЦК КПРС 1964–1982 рр.
1980	Кацай Василь Іванович (1937), будівельник, бригадир тресту №2 «Дніпромиськбуд»
1980	Щелоков Микола Онисимович (1910–1984), міністр внутрішніх справ СРСР 1976–1981 рр.
1993	Хоменко Володимир Іларіонович (1923), льотчик, учасник боїв за Дніпро
1993	Штанєв Яків Іванович (1916–1998), льотчик, Герой СРСР
1993	Яловий Іван Павлович (1919–2005), льотчик, герой СРСР
1994	Баюл Оксана Сергіївна (1977), фігуристка, олімпійська чемпіонка ігор 1994 р.
1995	Гордієнко Іван Карпович (1923–1999), учасник звільнення Дніпропетровщини
1995–2014	Кобзон Йосип Давидович (1937), народний артист СРСР (позбавлений 3.09.2014 р.)
1995	Костромін Георгій Андрійович (1921–2007), учасник боїв при обороні Дніпропетровська
1995	М'яников Микола Іванович (1922–2005), учасник за звільнення Севастополя, герой СРСР
1995	Попков Віталій Іванович (1922), учасник боїв за визволення Дніпропетровська, двічі герой СРСР
1995	Постіл Микола Степанович (1915–1998), учасник війни, директор школи №5, депутат міськради Дніпропетровська
1996	Кучма Леонід Данилович (1938), гендиректор ПМЗ, президент України у 1994–2004 рр.
1996	Лазаренко Павло Іванович (1953), голова Дніпропетровської облдержадміністрації, прем'єр-міністр України
1998	Потьомкін Олексій Миколайович (1921–2003), учасник боїв за Дніпро, герой СРСР
2001	Козловський Альфред Іванович (1929), директор заводу ім. К. Лібнехта, герой України
2001	Мазов Василь Федорович (1916–2003), директор заводу ім. Г.Петровського
2001	Мігдеєв Олександр Васильович (1938–2004), голова Дніпропетровської міськради, голова Дніпропетровської облдержадміністрації

2001	Ошко Володимир Петрович (1930), майстер сталеливарного цеху заводу ім. Г.Петровського, перший секретар Дніпропетровського міськкому КП(б)У
2002	Мельников Жан Олександрович (1936), художник театру ім. М. Горького
2006	Будник Василь Сергійович (1913–2007), генеральний конструктор ПМЗ
2014	Півняк Геннадій Григорович (1940), ректор НГУ
2014	Большаков Володимир Іванович (1946), ректор ПДАБА

Питання до теми:

1. Хто з вказаних письменників присвятив свою творчість запорозькому козацтву?
2. Назвіть науковця, який був одним із засновників Історичного музею в Катеринославі?
3. Назвіть діяча, який тривалий час обіймав посаду директора Історичного музею в Дніпропетровську?
4. Хто з названих науковців віднайшов золоту скіфську Пектораль?
5. Назвіть головного конструктора КБ «Південне»?
6. Вкажіть зачинателя кінематографу на Придніпров'ї?
7. До якого з вказаних об'єктів причетний директор металургійного заводу в Кам'янському Ігнатій Ясюкович?
8. Назвіть отамана Холодного Яру?
9. Хто є засновником театру одного актора «Крик» в Дніпропетровську?
10. Вкажіть серед названих осіб почесних громадян м. Дніпропетровська?

ЛІТЕРАТУРА

до курсу «Краєзнавство»

1. Богомаз М.С. Придніпров'я рухається і тече. – Д.: Дніпрокнига, 2004. – 416 с.
2. Богомаз М.С., Мороз В.С. Топонімія Дніпропетровщини. – Д.: Дніпрокнига, 2006. – 447 с.
3. Відвідайте Дніпропетровщину – перлину Придніпров'я. – Д., 2010. – 152 с.
4. Грибовський В.В. Кошовий отаман Петро Калнишевський: Монографія. – Д.: Пороги, 2004. – 128 с.
5. Дніпропетровськ. Віхи історії. – Дніпропетровськ: Грані, 2001. – 256 с.
6. Дніпропетровськ: Минуле і сучасне. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2001. – 584 с.
7. Дніпропетровщина туристична. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Дніпропетровщина туристична», присвяченої 80-річчю Дніпропетровської області 29 березня 2012 р. – Д.: Інновація, 2012. – 180 с.
8. Зеленська Л.І. Класифікація туристсько-екскурсійних об'єктів Дніпропетровської області // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1999. – № 2.
9. Зеленська Л.І. Топонімія Дніпропетровської області: Навч. посіб. – Д.: РВВ ДНУ, 2001. – 56 с.
10. Зеленська Л.І., Афанасьєв О.Є. Географія рідного краю Дніпропетровщини: Навчальний посібник для 9 класу загальноосвітніх шкіл. – Д.: ВАТ «Дніпрокнига», 2006. – 247 с.
11. Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ, 1969. – 958 с.
12. Історія міста Дніпропетровська. – Дніпропетровськ: Грані, 2006. – 596 с.
13. Кочергін І.О. Земське самоврядування Катеринославщини (персонологічний вимір): Монографія. – Д.: Герда, 2011. – 216 с.
14. Кочергін І.О. Олександр Поль: мрії, справи, спадщина. – Дніпропетровськ: Національна гірнична академія, 2002. – 222 с.
15. Манюк В.В. Вікно в дику природу Ріднокраю // Режим доступу: http://dikun.at.ua/news/pam_jatki_prirodi_dnipropetrovskoj_i_oblasti_povna_versija/2011-10-25-28#
16. Манюк В.В. Геологічні пам'ятки Дніпропетровщини у природному середовищі та житті людини // Січеславщина. Краєзнавчий альманах. Скарби Придніпровського степу / За ред. Г.К. Швидько. – Д.: ДОУНБ, 2002. – Вип. 4. – С. 5–31.
17. Манюк В.В. Екологічна абетка Придніпров'я: [навч. посіб.] / В.В. Манюк. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – 2008. – 80 с. (<http://www.dropbox.com/s/3хоу190zb2nvp8b/Ес-Абетка-Screen1.pdf>)
18. Манюк В.В. Природно-заповідний фонд Дніпропетровщини (станом на 1 грудня 2010 року) [навчальний довідник] / В.В. Манюк, В.В. Манюк. – Д., 2010. – Вип. 1. – 116 с. (http://dikun.at.ua/news/zapovidni_kutochki_na_dnipropetrovshhini_zakazniki_povna_versija/2011-10-20-27#)
19. Маркова Л.М. Історія географії: адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровщини на початку ХХ ст.: Бібліографічне видання / Упоряд.

- І. Голуб. – Д.: ДОУНБ, 2011. – 68 с.
20. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Дніпропетровщини // Збірник рефератів доповідей обласної наукової конференції з історичного краєзнавства. – Дніпропетровськ, 1990. – С.47–49.
21. Мицик Ю.А. Козацький край: Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1997. – 176 с.
22. Місто Олександра Красносельського (До 125-річчя від дня народження): Бібліографічний довідник / Упоряд. І. Голуб, В. Старостін. – Д.: ДОУНБ, 2002. – 52 с. (Сер.: Архітектура Дніпропетровська).
23. Омельченко Г.М. Степи України. Весняний степ нашого краю // Січеславщина. Краєзнавчий альманах. Скарби Придніпровського степу / За ред. Г.К. Швидько. – Д.: ДОУНБ, 2002. – Вип. 4. – С. 52-54.
24. Пам'ятки національного значення. Дніпропетровська область / Упорядники Л.М. Голубчик, Т.А. Тесленко. – Д., 2012. – 40 с.
25. «Працюй на користь свого народу...». До 150-річчя Дмитра Яворницького: Бібліографічний покажчик / Упоряд. І. Голуб. – Д.: ДОУНБ, 2005. – 32 с.
26. Савчук В.С. Иван Яковлевич Акинфеев. 1851–1919. – М.: Наука, 1996. – 110 с.
27. Символ єднанні волі українського народу. Андріан Феофанович Кащенко (1858-1921). До 150-річчя від дня народження: Бібліографічне видання / Упоряд. Н.Василенко, І.Голуб. – Д.: ДОУНБ, 2008. – 36 с.
28. Слоневский А.Ю., Яценко Л.Г. Дух ушедшей эпохи. Каменское-Днепродзержинск 1917–1953 годы: Воспоминания, очерки, документы. – Днепродзержинск: Видавничий дім «Андрій», 2007. – 372 с.
29. Слоневский А.Ю.Игнатий Ясюкович. Имя в истории. – Д.: Пороги, 2009. – 219 с.
30. Слоневский А.Ю. Любимый город, гнусно называемый «Днепродзержинск» // Экспедиция XXI. – 2013. – № 2.
31. Старостін В.С. Столиця степового краю. Дніпропетровськ. Нариси з історії міста. – Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 2004. – 279 с.
32. Чабан М.П. Піонер українського кіно Данило Сахненко. – Д.: ДОУНБ, 2010. – 60 с.
33. Швидько Г.К. Мить довжиною в два тисячоліття (продовження) // Мое Придніпров'я. Календар пам'ятних дат області на 2002 рік: бібліографічний покажчик / Упоряд. І. Голуб. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2001. –С.6–20.
34. Швидько Г.К. Мить довжиною в два тисячоліття (продовження) // Мое Придніпров'я. Календар пам'ятних дат області на 2004 рік: бібліографічний покажчик / Упоряд. І. Голуб. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2003. –С.5–12.
35. Шковиря Ю.Д. Слово про докембрій Придніпров'я // Січеславщина. Краєзнавчий альманах. Скарби Придніпровського степу / За ред. Г.К. Швидько. – Д.: ДОУНБ, 2002. – Вип. 4. – С. 38–51.